

Jerzy Nosowski

Koraniczne określenia i charakterystyki poza-arabskich wyznawców monoteizmu biblijnego

Studia Theologica Varsaviensia 7/1, 91-132

1969

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. JERZY NOSOWSKI

KORANICZNE OKREŚLENIA I CHARAKTERYSTYKI POZA-ARABSKICH WYZNAWCÓW MONOTEIZMU BIBLIJNEGO

Treść: I. Wstęp; II. Charakterystyka historycznej ewolucji stosunku Mahometa do poza-arabskich środowisk biblijnych w oparciu o dane tradycji pokoranicznej; III. Banū Isrā'īl — Synowie (Dzieci) Izraela; IV. Hādū — którzy byli Judajczykami; V. Al-Jahūdu — Judajczycy; VI. An-Nasārā — Nazarejczycy (chrześcijanie); VII. Ahlu-l-kitābi — Lud (Posiadacze) Księgi; — VIII. Zakończenie.

I. WSTĘP

W ostatnich latach zyskał na popularności problem wzajemnych stosunków między wyznawcami trzech religii apokaliptycznych, tj. religii, które przypisują sobie swe powstanie objawieniu nadnaturalnemu, mianowicie religii Hebrajczyków¹ (Izraelitów, Judajczyków) czyli mozaizmu, chrystianizmu i mahometanizmu zwanego islamem lub islamizmem. Aktualne stosunki współżycia w różnych płaszczyznach (wyznaniowej, narodowościowej, kulturalnej, społecznej, politycznej) między wyznawcami wymienionych trzech religii uzależnione są niewątpliwie od tła historycznego, od stosunków, jakie zaznaczały się w poszczególnych okresach wza-

¹ Użyta w pracy niniejszej nazwa „Hebrajczycy” obejmuje swą treścią zarówno Izraelczyków jak i Judajczyków. O etymologii wyrazu *cibri* zob. J. B a t t e r o, *Le problème des Habiru*, Paris 1954; P. N o w i c k i, *Język hebrajski, zagadnienia wstępne*, Warszawa 1958, 7. 8. Będąca w powszechnym użyciu w języku polskim nazwa „Żydzi” jest zapewne asymilacją francuskiej fonetyki nazwy *Jude*.

jemnych kontaktów. Przełomowym pod tym względem jest wiek VII ery chrześcijańskiej, wiek, w którym pojawiła się i zapanowała na rozległych terytoriach Azji, Afryki a nawet częściowo Europy, nowa religia zainicjowana przez wodza Arabów, Mahometa.

Ze względu na znaczne antagonizmy zarówno ściśle doktrynalne, jak również i narodowościowe, kulturalne i polityczne, zaznaczające się na przestrzeni historii we współzyciu między wyznawcami poszczególnych trzech religii apokaliptycznych, nasuwa się zagadnienie: jaki charakter miały najwcześniejsze konfrontacje tych systemów zwłaszcza w zakresie ściśle ideologiczno-religijnym. Miarodajne pod tym względem jako źródło dla badań mogą być przede wszystkim oficjalne oświadczenia wyrażone przez kompetentnych przedstawicieli trzech religii jako systemów zorganizowanych, instytucjonalnych.

Tematem rozważań niniejszych nie będą jednak ani orzeczenia Kościoła Rzymskiego (dawniejsze i najnowsze), dotyczące religii Hebrajczyków, ani też orzeczenia dotyczące religii mahometańskiej, lecz wypowiedzi Mahometa, twórcy najmłodszej religii apokaliptycznej, wypowiedzi zawarte w Koranie, jedynym miarodajnym źródle jego doktryny, a dotyczące wyznawców dwóch pozostałych religii apokaliptycznych (tj. dotyczące Hebrajczyków i chrześcijan).

Wypowiedzi Mahometa o „Dzieciach” („Potomkach”) Izraela i o chrześcijanach mają ścisły związek z genezą religii mahometańskiej. Jak wiadomo mianowicie — Mahomet główne idee swego systemu doktrynalno-religijnego zaczerpnął z tematyki biblijnej². Jego stosunek do wyznawców religii objawionej, biblijnej, czyli do Hebrajczyków oraz do chrześcijan zaznaczał się w dwóch płaszczyznach: w jego wypowiedziach zawartych w Koranie, a więc w wypowiedziach, zdaniem Mahometa, pochodzących z otrzymanego przezeń objawienia boskiego, oraz w jego praktycznym traktowaniu Hebrajczyków (Izraelitów, Judajczyków) diaspory oraz chrześcijan zamieszkałych na terenie Arabii na przełomie VII i VIII w.

Występujące w Koranie nazwy poza-arabskich wyznaw-

² A. Geiger, Was hat Muhammed aus dem Judentum aufgenommen, Bonn 1831; T. Nöldcke, F. Schwally, Geschichte des Qōrans, Leipzig 1909, 1, 6 nn; T. Andrae, Les origines de l'islam et le christianism, Paris 1955.

ców monoteizmu biblijnego były już co prawda wielokrotnie omawiane przez autorów-islamistów, zwłaszcza w filologii koranicznej³, jednakże nie został dotychczas rozstrzygnięty, w oparciu o analizę tekstów Koranu, problem uzasadnienia historycznego stosunku Mahometa do poza-arabskich środowisk biblijnych, stosunku, mogącego w pewnym stopniu usprawiedliwić późniejszy, historyczny konflikt mahometanizmu z mozaizmem (judaizmem) i chrystianizmem⁴.

Z uwagi na zasadnicze zbieżności dające się zauważyć między nastrojem koranicznych wypowiedzi Mahometa a praktycznym stosunkiem Mahometa względem Hebrajczyków i chrześcijan w dwóch głównych okresach religijnej i politycznej działalności Mahometa, tj. w okresie „działalności „nawróceniowej” (w Mekce) i w okresie „represyjnym” (po zdobyciu władzy w Yatrib—Medynie i ekspansji islamu na ziemi arabskiej)⁵, na analizę zasługują wypowiedzi koraniczne Mahometa jako symptomy jego ideologicznej postawy względem opornych przeciwników. Dzięki mianowicie analizie tych tekstów można będzie ustalić, czy praktyczne represje stosowane przez Mahometa, a przede wszystkim późniejsze metody wojennego zdobywania wyznawców dla nowej religii, mają swe uzasadnienie formalne, doktrynalne, w Koranie. Pozostaje mianowicie do wyjaśnienia, czy w koranicznych wypowiedziach Mahometa dotyczących środowisk biblijnych tkwi załączek przyszłych antagonizmów i konfliktów między światem islamu a poza-arabskimi wyznawcami monoteizmu biblijnego oraz w jakiej mierze odnośne koraniczne wypowiedzi obciążają Mahometa odpowiedzialnością za późniejsze następstwa tego historycznego, a i po dzień dzisiejszy aktualnego i nabrzmiałego konfliktu. Próba odpowiedzi na to zagadnienie stanowi przedmiot niniejszych rozważań.

Podstawą dla badań w tym zakresie są teksty Koranu⁶, w których występują charakterystyczne terminy będące

³ W odniesieniu do nazw Izrael i Jahūdū zob. A. J. Wensinck, Izrael w: *Encyclopedie de l'islam*, éd. par M. Th. Houtsma, R. Basset, T. W. Arnold et R. Hartmann, Leyde—Paris 1927, 590; H. Speyer, Yahūd(i), tamże 4, 1934, 1209-a-1211-b; E. Goldzieher, Ahl al-Kitāb, tamże, 1, 1913, 188, 189; J. Abrahams, *The Legacy of Israel*, Oxford 1953.

⁴ Por. J. B. Glubb, *The Great Arab Conquests*, London 1963.

⁵ Por. A. Guillaume, *Islam*, Edinburgh 1961; R. Blachere, *Dans les pas de Mahomet*, Paris 1956; M. Hamidullah, *The Battlefields of the Prophet Muhammad*, Woking 1953.

⁶ Cytaty Koranu w przekładzie z oryginału arabskiego wydania Uni-

określeniami poza-arabskich wyznawców monoteizmu biblijnego. W grę wchodzi wszystkie teksty ograniczone numerycznie z zawartymi nazwami: Banū Isrāʿīl, Hādū, al-Jahūdū, an-nasārā i ahlu-l-kitābi. Podany przekład polski tych tekstów nie jest przekładem całkowicie krytycznym ze względu na liczne trudności interpretacyjne historycznych terminów, lecz w miarę możliwości oddaje wiernie istotną ich treść. Niektóre teksty omawiane są z konieczności na tle najbliższego kontekstu. Komentarze niezbędne dla zrozumienia niektórych szczegółów historycznych zaczerpnięte są bądź bezpośrednio z po-koranicznej tradycji mahometańskiej (kronik, życiorysów Mahometa), bądź z nowszych opracowań islamistycznych, podających krytyczną interpretację Koranu.

Zastosowana w rozprawie metoda sprowadza się do systematyki tekstów według występujących w nich terminów określeniowych tematu, a uporządkowanie poszczególnych grup tekstów uzależnione zostało od ich chronologii, według systemu układu sura⁷ podawanej przez Nöldeke-Schwally⁷ i Muhammada Ali⁸. Poszczególne teksty omawiane są na tle wydarzeń historycznych podanych przez pokoraniczną tradycję mahometańską. Analiza zmierza do zbadania wpływu poszczególnych koranicznych wypowiedzi Mahometa na jego praktyczną postawę względem poza arabskich wyznawców monoteizmu biblijnego, podstawę zaznaczającą się w wydarzeniach historycznych późniejszych.

Uwzględnione zostały w rozprawie jedynie te teksty Koranu, ograniczone numeracją tradycyjną wierszy, w których występują omawiane terminy określeniowe, jakkolwiek o Hebrajczykach i chrześcijanach mowa jest częstokroć w znacznie szerszych fragmentach Koranu, bądź łączących się bezpośrednio z omawianymi tekstami, bądź też pozostającymi z tymi tekstami w luźniejszym związku.

Kolejność omawiania poszczególnych grup tekstów koranicznych zawierających określenia pozaarabskich wyznawców monoteizmu biblijnego, pozostaje w ścisłej zależności od chronologii powstawania odnośnych sura⁷. Tak więc stosunkowo najwcześniejsze, w większości są teksty z wy-

wersytetu Al-Azhar w Kairze (Misr), 1347 H. Transliteracja według systemu C. Brockelmann, Arabische Grammatik, Leipzig 1953, 4.5. Ewentualne braki w znakach diakrytycznych wynikły z przyczyn drukarskich niezależnych od autora.

⁷ T. Nöldeke, dz. cyt. 1, 56.60.

⁸ M. Ali, Translation of The Holy Quran, Lahore 1934, XIII.

stępującym określeniem Banū Isrā'īl — 8 tekstów z 1-go okresu mekkańskiej działalności Mahometa (w skrócie — 1 mek.), 6 tekstów z 2-go okresu mekkańskiego (2 mek.), 11 tekstów z 3-go okresu mekkańskiego (3 mek.), 9 tekstów z 1-go okresu medyneńskiej działalności Mahometa (lata 1—2 Higry = 1 med.); 2 teksty z lat 3—4 Higry (2 med., 7 tekstów z lat 5—8 Higry (3 med.)). Z ostatnich lat Higry (8—10 = 4 med.) brak jest tekstów z określeniem Banū Isrā'īl.

W dość luźnym związku do tych tekstów pozostają wypowiedzi zawierające określenie Banū Adami, (Dzieci, Potomkowie Adama), które raczej odnosi się do wszystkich ludzi, do rodzaju ludzkiego jako potomstwa Adama-pierwszego człowieka, według relacji biblijnej. W grę wchodzi tu następujące teksty: Sura 17, 70 (1 mek.); S. 36, 60 (2 mek.), S. 7, 26. 27. 31. 35 (3 mek.) i S. 5, 27 (3 med.). Analiza tych tekstów jako nie odnoszących się specyficznie i definitywnie ani do Hebrajczyków ani do chrześcijan, została w pracy pominięta.

Odpowiednikiem treściowym określenia Banū Isrā'īl są natomiast dwa inne określenia Hebrajczyków: Hādū oraz al-Jahūdū. Jest rzeczą charakterystyczną, iż Hādū, wyrażenie będące w rzeczywistości czasownikiem, oznacza dosłownie: byli Judajczykami. Pojawia się ono we wcześniejszych suratach Koranu aniżeli termin al-Jahūdū (Judajczycy), bo już w okresie surat mekkańskich (3 teksty z 3 okresu mek.). Pozostałe teksty pochodzą z 1 med. (4 teksty), i z 3 med. — 4 teksty. Natomiast teksty zawierające określenie al-Jahudu pochodzą bądź z 1 med. (2 teksty), bądź z 2 med. (1 tekst), z 3 med. (4 teksty) i z 4 med. (1 teksty).

Określenie nasārā, nazarejczycy, tj. chrześcijanie⁹, występuje 1 raz w tekście z 3 mek., 5 razy z 1 med., 1 raz z 2 med., 1 raz z 2 med., 5 razy z 3 med. i 1 raz z 4 okresu med.

Wreszcie wspólne dla wymienionych grup określenie ahlu-l-kitabi, lud księgi, obejmujący swym zakresem zarówno Izraelitów (Judajczyków) jak i nazarejczyków, tj. chrześcijan, występuje (z wyjątkiem 2 tekstów z 1 mek. i 1 tekstu z 2 mek.) — w suratach pochodzących z 1-go okresu med. (2 teksty), z 2 med. (11 tekstów), z 3 med. (11 tekstów).

⁹ Por. H. Wehr, Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart, Leipzig 1956, 862-a; J. B. Belot S. J., Vocabulaire Arabe-Français à l'usage des étudiants, Beyrouth 1951, 832-a.

II, CHARAKTERYSTYKA HISTORYCZNEJ EWOLUCJI STOSUNKU MAHOMETA DO POZA-ARABSKICH ŚRODOWISK BIBLIJNYCH W OPARCIU O DANE Z TRADYCJI PO-KORANICZNEJ

Dla zorientowania się w związku treściowym między podanymi analizie w dalszym ciągu rozprawy tekstami koranicznymi a tłem historycznym i okolicznościami towarzyszącymi powstawaniu tychże tekstów wskazana jest charakterystyka ewolucji stosunku Mahometa do poza-arabskich środowisk biblijnych.

Pierwsze kontakty osobiste Mahometa z ludnością Izraeliicką oraz z chrześcijanami datują się z okresu wczesnych jego podróży handlowych do Syrii. Na drogach i ośrodkach handlowych przyszedł twórca nowej religii monoteistycznej zetknął się z Hebrajczykami diaspory zamieszkującymi na terenie Półwyspu Arabskiego, głównie w mieście Yatrib (później nazwanym Miastem Proroka, lub Miastem = Madinat = Medyną), leżącym na trasie karawan z Mekki do Syrii. Dalej na północy Mahomet napotkał przedstawicieli chrześcijaństwa, przeważnie z odłamu monofizyków. Od tych zapewne przejął on drogą ustnych informacji zasadniczy zręb wiadomości z zakresu treści Starego i Nowego Testamentu, których fragmenty zostały później zredagowane w wierszach Koranu, w parafrazach dość swobodnych, często znacznie odbiegających od autentyzmu biblijnego. Z wiadomości o historii objawienia biblijnego Mahomet wyciągnął zasadniczy wniosek o pierwotnym charakterze religii prawdziwej, objawionej, sięgającej czasów patriarchy Abrahama, który według Koranu, był hanif, prawowiernym, czyli wyznającym czysty, pierwotny i autentyczny monoteizm. Ten pierwotny monoteizm, zdaniem Mahometa, został w ciągu dziejów zniekształcony przez późniejsze interpretacje objawień proroków biblijnych, interpretacje podejmowane przez tradycję izraeliicką a później chrześcijańską. Mahomet w tekstach Koranu podejmuje się przedłożenia doktryny „czystego”, czy też „oczyszczonego” monoteizmu pierwotnego, sięgającego Abrahama. Stąd też cały Koran przesycony jest dłuższymi lub krótszymi relacjami z dziejów biblijnych. Jednocześnie z cytowaniem (w swobodnych parafrazach) dziejów patriarchów i proroków Izraela Mahomet usiłuje przekonać lud Izraela oraz chrześcijan, iż sprzeniewierzyli się oni pierwotnemu objawieniu, prawdziwej religii Abrahama, którą on,

Mahomet, dzięki otrzymanemu przez siebie nowemu objawieniu, przywraca do właściwego jej sensu i wartości. Stosunek Mahometa do Hebrajczyków i chrześcijan uwidocznił jest w tekstach Koranu przez liczne inwokacje bezpośrednie skierowane bądź do „ludu Księgi”, tj. jednocześnie do Hebrajczyków i chrześcijan, bądź do Synów Izraela (Judajczyków), bądź wreszcie do chrześcijan uznających synowstwo boskie i mesjanizm Jezusa Syna Marii (al-nasārī, al-masīhīna), czyli chrześcijan, nazarejczyków (an-nasārā). Obok tych inwokacji występują w Koranie wzmianki dotyczące historycznego faktu przekazania Księgi (tj. Biblii) Izraelitom (Judajczykom) oraz Jezusowi Synowi Marii, a więc i chrześcijanom.

O ile w okresie mekkańskim Mahomet nawiązując do objawienia biblijnego (głównie staro-testamentalnego) wypowiadał się o narodzie Izraela jako spadkobiercy i kustoszu monoteizmu historycznego, pragnąc przypomnieć Izraelitom ich zobowiązania wypływające z zawartego przymierza z Bogiem, o tyle w okresie medyńskiej swej działalności Mahomet stara się już formalnie przyciągnąć lud Izraelski do objawionej jemu nowej religii, której on sam jest głóścicielem.

Inwokacje koraniczne, a więc wezwania Mahometa skierowane pod adresem Izraela, są częstokroć związane z konkretnymi sytuacjami historycznymi, współczesnymi działalności już nie tylko ściśle ideologicznej, ile politycznej, Mahometa (zwłaszcza w okresie medyńskim). W Yatrib (Medynie) początkowo poparł Mahometa Judejczyk Salum, który stał się muzułmaninem przyjmawszy arabskie imię °Abd Allah b. Salam, i który przybył do Qoby (rezydencji Mahometa w Yatrib-Medynie) aby tam powitać proroka islamu¹⁰. W stosunku do gminy izraelskiej w Yatrib-Medynie Mahomet początkowo zachowywał postawę dość tolerancyjną, o czym świadczy pozostawienie qibla, tj. kierunku zwracania się twarzą w czasie modlitwy, ku sanktuarium jerozolimskiemu, z wyjątkiem dni sabatu, kiedy obowiązywała qibla ku meczetowi Qoba w Yatrib w momencie modlitwy południowej (zahr), a także zarządzenie postu w dniu 10 Muharram, jako

¹⁰ Koran, dz. cyt. S. 46, 9; Ibn Hišām, Kitāb Sirat Rasūl Allāh (Das Leben Muhammeds nach...) Ibn Ishaq bearbeitet von... Ibn Hišām, ed. F. Wüstenfeld, Göttingen 1859—60, 1, 310; 2, 163.

naśladowanie postu izraelskiego (tichri)¹¹. Mahomet usiłował wreszcie utworzyć „zjednoczenie generalne”, będące jego dziełem politycznym, mianowicie ustanowienie międzynarodowego roku I-go¹². Teksty tradycji dotyczące wspólnoty politycznej muzułmanów arabskich i środowiska izraelskiego w Yatrib są niezbyt pewne pod względem krytycznym, jednakże można orzec z dużym prawdopodobieństwem, iż była to wspólnota znacznie luźniejsza aniżeli związek między muzułmanami przybyłymi z Mekki (harigīna) a medyńskimi sprzymierzeńcami Mahometa (al-ansār). Było to ogólnie stworzenie zespołu szczepów i ugrupowań zachowujących pewną autonomię zgodnie ze starożytnymi tradycjami arabskimi, a unia taka opierała się głównie na autorytecie Mahometa jako naczelnego ich przywódcy. Według nowej konstytucji dawne traktaty zawarte między Banū Aus i Banū Hazrag wzajemnie oraz ze szczepami izraelskimi zachowywały nadal swą moc. Izraelici zobowiązani byli do poszanowania życia muzułmanów a także, w razie potrzeby, do obrony wspólnego bezpieczeństwa całej oazy. Wszystko opierało się na autorytecie Proroka. Obowiązek płacenia ceny krwi został nałożony na wszystkich członków związku. Arabowie przedislamscy widzieli w tym istotną zasadę zgody między szczepami. Wszelkie spory i waśnie wewnętrzne obowiązani byli dotąd przedkładać do rozsądzania Prorokowi, arbitrowi, Sędziemu (hakam) całego związku i wodzowi (qaid) w czasie wojny¹³.

Umiarkowanie, z jakim Mahomet wydawał ustawy o ogólnym znaczeniu, gdzie nie były wymieniane poszczególne religie (a więc bez przeciwstawiania islamowi mozaizmu izraelskiego czy chrystianizmu), były znamienym świadectwem dojrzałego obiektywizmu i tolerancji religijnej wodza Arabów. Organizacja szczepu, rodziny pozostała niezmienną. Ustawodawstwo Mahometa zmierzało do zachowania pokoju między szczepami zarówno arabskimi jak i gminami izraelskimi oraz chrześcijańskimi. Promulgowanie tej konstytucji Mahometa nie jest ściśle określone w czasie. Według

¹¹ Al-Buchari, *Les traditions islamiques*, trad. Houtsma, Publ. de l'École des Langues Orientales 1908—14, 48.150.

¹² Por. Ibn Hišām, dz. cyt. 2, 341; Ibn Sa'ad, *Tabaqat, Biographien Muhammeds, seiner Gefährten*, ed. Sachau, Leyde 1904, 1, 52.

¹³ Por. M. Gauderoy-Demombynes, *Mahomet*, Paris 1957, 67—75, 118. 119.

Wellhausena¹⁴, a także Tor Andrae¹⁵, miało to nastąpić przed wyprawą łupieską muzułmanów na karawanę (razi'a) pod Nahla a przed bitwą pod Badr. Grimme natomiast umieszcza to wydarzenie po bitwie pod Badr¹⁶. Hamidullah w oparciu o dwa teksty¹⁷ wysuwa hipotezę podwójnej ugody, przed i po zwycięstwie Mahometa pod Badr¹⁸.

Związek ten jednakże nie był trwały. Izraelici nie spełnili nadziei Mahometa i nie przyjęli ogłoszonej przez niego nowej religii. W r. 624 (?) Mahomet ogłasza, iż prawdziwą religią objawioną jest religia Abrahama, „prawowiernego” (hanif), założyciela sanktuarium Ka'by w Mekce, który to przybytek kultu odtąd ma być celem zwracania się wiernych muzułmanów w czasie modlitwy (zmiana kierunku qibla). Zmiana qibla z judeo-chrześcijańskiego Jeruzalem ku Mekce a także ustanowienie nowego rytuału wokół Ka'by oznaczało znaczne pogorszenie stosunków ideologicznych między arabskimi mahometanami a poza-arabskim środowiskiem biblijnym (Izraelitami i chrześcijanami) na terenie Arabii¹⁹. Zmiana qibla miała jeszcze inne, doniosłe znaczenie na przyszłość. Podkreślała ona najwyższą rangę i wartość przybytku mekańskiego, który odtąd miał być ośrodkiem hołdów i danin religijnych i który miał przyciągać ludność całego Hiǧazu a w dalszej przyszłości — muzułmanów z odległych krajów, w których zapanował islam. Mahomet przygotował także w ten sposób warunki sprzyjające dla swego zamierzonego powrotu do ojczystej Mekki, która dotychczas jeszcze pozostawała w rękach wrogich Mahometowi i jego religii Kurajszytów²⁰.

Zmiana qibla odizolowała gminy izraelskie i chrześcijańskie od środowiska muzułmańskiego. Mahomet zarzuca odtąd swym biblijnym oponentom fałszywe interpretowanie objawienia biblijnego, którego właściwą interpretację, jego zda-

¹⁴ J. Wellhausen, *Reste des arabischen Heidentums*, Berlin 1897, 234—242.

¹⁵ T. Andrae, *Die Ursprung des Islams und das Christentum*, Göttingen 1918, 28 ns.

¹⁶ H. Grimme, *Mohammed*, Münster 1892, 14, 2; Münster 1895, 25—27.

¹⁷ Koran, S. 8, 11 i S. 8, 17.

¹⁸ M. Hamidullah, dz. cyt. 11—17.

¹⁹ Koran, S. 2, 136 nn.

²⁰ Tabari, *Tarih al-umam ua-l-muluk* (*Annales quos scripsit... At-Tabari*), ed. De Goeje, Leyde 1879; 1, 1279; Ibn Sa'ad dz. cyt. 2, 1, 3; Ibn Hišām, dz. cyt. 3, 319.

niem podaje wyłącznie Koran. Tak więc w środowisku społeczności muzułmańskiej Izraelici (Judajczycy) i chrześcijanie pozostawać będą odtąd pod obserwacją i w pozycji ludności upośledzonej politycznie (*dimmi*), będą oni jak gdyby w pozycji tych, których nawrócenia ku prawdzie koranicznej oczekuje się lecz bez prawdopodobieństwa realizacji i ugody. Koran wyłącza Hebrajczyków i chrześcijan spod zarzutu niewierności względem prawdziwej religii o ile przyjmują oni interpretację Pięcioksiągu i Ewangelii zgodną z Koranem, nazywając ich także prawowiernymi muzułmanami²¹.

Po bitwie pod Badr, gdy Mahomet znacznie umocnił swą władzę nad szczepami i terytoriami Hiǧazu, w Yatrib-Medynie nastąpiło przesilenie fanatyzmu religijnego. Zaczął się ucisk tzw. „niewiernych”, tj. zarówno arabskich — pogańskich — opozycjonistów religii Mahometa, jak i opozycjonistów ze środowiska biblijnego (judeo-chrześcijańskiego). Były to nie tyle zastrzone dyskusje ideologiczne, nie tyle inwokacje koraniczne Mahometa, ile praktyczne represje skierowane początkowo ku pojedynczym osobom z gmin izralickich, a następnie ku całym ich szczepom. Zapoczątkowało je zabójstwo niewiasty ze szczepu Banū Aus, imieniem Asmā bint Mārwaān, która odmówiła przyjęcia islamu. Została ona zaszytyletowana w czasie snu przy swych dzieciach przez Araba, który pochwalił się Mahometowi ze spełnionego czynu i uzyskał aprobatę Mahometa²².

Bitwa pod Badr, zdaniem Gaudefroy-Demombynes²³, przyczyniła się głównie do zerwania przez Mahometa stanu pokojowego współżycia z Izraelitami Medyny. Tradycyjna data zmiany qibla nie jest pewna, podczas gdy Badr zarówno materialnie jak i moralnie dało podstawę do konfliktu, Hebrajczycy mimo wielkich korzyści mogących wypłynąć z przyjęcia przez nich islamu trwali przy swych dawnych wierzeniach nie uznając posłannictwa religijno-proroczego Mahometa pod Badr, zgodnie z jego przekonaniem wyrażonym w Koranie (S. 29, 46) miało być dowodem słuszności jego roszczeń proroczych. Należało zmusić opornych do przyjęcia nowej religii siłą. Tradycja muzułmańska, niewątpliwie w celu złagodzenia rzeczywistych pobudek skłaniających Mahometa do represji przeciw Izraelitom, wysuwa jako bezpośred-

²¹ Koran, S. 29, 46; S. 3, 199.

²² Ibn Sa'ad, dz. cyt. 2, 1, 18; Ibn Hišām, dz. cyt. 1, 995.

²³ Dz. cyt. 132.

nią zewnętrzną przyczynę napady sprzymierzeńców politycznych Mahometa na karawany jego przeciwników, (razi'a), które w owym czasie zaczynają szczególnie nabierać na sile²⁴. Jeden z przywódców mekkańskich Kurajszytów, przeciwników Mahometa, Abū Sufyān, sprzymierzył się ze szczepem izraelskim Banū Nadīr. Wspólnota arabsko-izraelska w Medynie wzmocniona o nową ustawę dotyczącą wprowadzenia wspólnego kalendarza nowej ery, nie mogła się utrzymać trwale. W swych inwokacjach skierowanych do Izraelitów Mahomet zarzuca im sfałszowanie Pisma. W ten sposób antagonizm czysto religijny przeradza się w antagonizm narodowościowy. Wraz z represjami o podłożu religijnym Mahomet pragnie powiększyć majątność swych arabskich zwolenników kosztem majątków izraelskich. Mahomet podejmuje natarcie na medyneńską siedzibę Izraelitów ze szczepu Banū Qainugā sprzymierzonych ze szczepem Banū Hazrağ w r. 624, oblegając ich umocnienia i zdobywając je po dwóch tygodniach oblężenia. Zamierzona (zapewne) przez Mahometa masakra nie doszła do skutku dzięki interwencji ʿAbd Allaha b. Ubayyi, przywódcy Banū Hazrağ, którego ludność schroniła się w izraelskiej kolonii w Wadi-l-Qura a następnie do Syrii. Zwycięstwo Mahometa przysporzyło mu bogatych łupów wojennych (zwłaszcza w zbrojach i klejnotach). Banū Qainuqa nie zgodzili się jednakże na przyjęcie religii Mahometa. Mahomet zarzucił im zerwanie paktu a jednocześnie ogłosił w Koranie (S. 39, 2), jako nowe objawienie udzielone mu od Boga, usprawiedliwienie zdobycia łupów na niewiernych²⁵.

Według tradycji mahometańskiej razi'a, wyprawy łupieskie, były kotynuowane przeciw izraelitom po symbolicznym celebrowaniu przez Mahometa ofiary w Mīna, lo muhar-ram (?). Mahomet złożył w ofierze jedną lub dwie owce, odmówił modlitwę muṣallā na miejscu poświęconym ofierze i po modlitwie specjalnej powrócił do Yatrib-Medyny inną drogą aby odbyć Wielkie Okrążenie, ʿArafat Mīna, które stało się modelem ceremonii taʿrif fi-l-amsā²⁶.

Z generalnym natarciem przeciw Banū Qainuqā łączy się

²⁴ Tabari, Annales, dz. cyt. 1, 13, 64; Ibn Hišām, dz. cyt. 2, 55; 3, 47; Ibn Saʿd, dz. cyt. 2, 120.

²⁵ Tabari, Annales, dz. cyt. 1, 1359; T. Andrae, Muhammed, Göttingen 1918, 120 nn.

²⁶ Tabari, Annales, dz. cyt. 1, 1362.

kilka epizodów świadczących o wrogim nastawieniu Mahometa i jego arabskich sprzymierzeńców przeciwko Hebrajczykom: Są to zabójstwa dokonane na kilku poetach izraelskich, którzy bądź odmówili przyjęcia islamu, bądź swą twórczością literacką narazili się prorokowi. Byli to: Hassan b. Tābit, Ka' b b. al-Asraf z Haibar. Wszyscy Izraelici poczuli się zagrożeni. Sporadyczne nawrócenia na islam były raczej spowodowane lękiem o własne życie²⁷.

Represją na większą skalę natomiast było wypędzenie przez Mahometa z Medyny szczepu izraelskiego Banā Nadīr. Pretekstem do tego był zarzut zerwania przez ten szczep paktu z Mahometem. Według tradycji — Banā Nadīr odmawiali płacenia daniny krwi (diyya) w stosunku do swych sprzymierzeńców B. Amir, jakkolwiek nie jest ustalone chronologiczne następstwo wzajemne tych wydarzeń. Aluzją koraniczną do tych faktów jest S. 59, 5. B. Nadīr, podobnie jak B. Qainuga, wyemigrowali do Haibaru lub do Adri'ā²⁸.

Szczytowym momentem konfliktu, nie tyle ideologicznego (religijnego), ile politycznego, między Mahometem a medyńskimi Izraelitami (Judajczykami) była masakra szczepu B. Quraiza dokonana na zlecenie Mahometa jako represja za zdradę tego szczepu w stosunku do Mahometa w okresie oblężenia otoczonej fosą Yatrib-Medyny (wydarzenie zwane „fosy” — kandaq) przez mekkańskich Kurajszytów, mianowicie, według tradycji muzułmańskiej, z inspiracji przywódcy mekkańczyków, zawziętego wroga Mahometa, Abū Sufyāna²⁹. Tę zdradę polityczną B. Quraiza Mahomet skojarzył z antagonizmem religijnym Judajczyków, których w Koranie łączy z „wahającymi się”, czyli „obłudnikami” (munafiqūna)³⁰. Jako ogólne usprawiedliwienie dla odwetowych poczynań Mahomet wskazał, według tradycji, „szkodliwość i zagrożenie islamowi ze strony B. Quraiza³¹. Generalną masakrę B. Quraiza poprzedziły pojedyncze zabójstwa dokonane przez Arabów na kilku członkach tego szczepu izraelskiego:

²⁷ Ibn Sa' d, dz. cyt. 2, 1, 19. 21. 35; Ibn Hišām, dz. cyt. 1, 994; Tabari, Annales, dz. cyt. 1, 1378. 1760 nn.

²⁸ Buhari, dz. cyt. 74, 14, 4; Tabari, Annales, dz. cyt. 1, 1448. 1452; Ibn Sa' d, dz. cyt. 3, 1, 41; 3, 201, 304; M. Gauderoy-Demombynes, dz. cyt. 465.

²⁹ Tabari, Tafisr al-Qur'ān, Gami' al-Bayan fi Tafisr al-Qur'ān, 30 vols, Cairo 1903, 1321, 1, 144.

³⁰ Koran, S. 39, 9.

³¹ Ibn Hišām, dz. cyt. 3, 240.

członkowie B. Aud — zabili Ka^cba al-Asrafa, członkowie szczepu B. Hazrag — dokonali zabójstwa niejakiego Abū Rrafi^c, do którego domostwa wdarł się podstępny przywódca grupy zabójców — Ibn ^cAtiq³². Mahomet wreszcie zebrał swoje oddziały i zaatakował dzielnicę B. Quraiza w Yatrib³³. Hebrajczycy stawiali opór oblężeniu około miesiąca. Pomimo ultimatum skierowanego do nich za pośrednictwem Ka^cb b. al-Asada, aby poddali się i przyjęli islam w celu uniknięcia śmierci kobiet i dzieci, B. Quraiza nie ulegli. Nie wykorzystali nawet możliwości napaści na Arabów w dzień sobotni, który obchodzili uroczystości³⁴. Masakra B. Quraiza, po zdobyciu ich dzielnicy, rozpoczęła się bezpośrednio z inicjatywy B. Aus i B. Hazrag. Nie oszczędzono ani kobiet ani dzieci. Mahomet dał usprawiedliwienie religijne temu wydarzeniu powołując się na wyrok Boga (specjalne objawienie) w tej sprawie³⁵. Majątek B. Quraiza przeszedł na własność ansār, medyneńskich sprzymierzeńców Mahometa³⁶. Jakkolwiek wydarzenie to rzuca cień na postać Mahometa, na jego osobiste cechy moralne, świadczy ono jednocześnie o wzroście politycznej siły jego władzy politycznej, co doprowadzi wreszcie do całkowitego zapanowania islamu na Półwyspie Arabskim.

W związku z następującymi w dalszym ciągu podbojami poszczególnych terytoriów i szczepów arabskich przez Mahometa pozostaje jego natarcie na osadę izraelską Haibar, już po układzie Hudajbijja³⁷. Jednakże mimo zdobycia oazy Haibar Mahomet w stosunku do miejscowych Izraelitów okazał wyjątkową łagodność i tolerancję nie zmuszając ich do nawrócenia się na islam, a zobowiązał ich jedynie do świadczeń materialnych trybutu i pozostawił im nawet do dalszego użytku miejscową synagogę³⁸.

³² Tabari, Annales, dz. cyt. 1, 1375 nn.; Ibn Hišām, dz. cyt. 4, 166; Ibn Sa^cd, dz. cyt. 2, 1, 66; Buhari, dz. cyt. 64, 16; M. Hamidullah, dz. cyt. 25, 29.

³³ Tabari, Tafsir, dz. cyt. 4, 46; Buhari, dz. cyt. 56, 18; 64, 30; Ibn Hišām, dz. cyt. 3, 244.

³⁴ T. Nöldeke, dz. cyt. 1, 187.

³⁵ Tabari, Annales, dz. cyt. 1, 1493—7; Ibn Sa^cd, dz. cyt. 2, 1, 54.

³⁶ Buhari, dz. cyt. 64, 14, 5; Ibn Sa^cd, dz. cyt. 2, 1, 53.

³⁷ Buhari, dz. cyt. 64, 38; Ibn Hišām, dz. cyt. 3, 344; Tabari, Annales, dz. cyt. 1, 1575; T. Andrae, Muhammed, dz. cyt. 132.

³⁸ Ibn Hišām, dz. cyt. 64, 38; Tabari, Annales, dz. cyt. 1, 1578; 1583, 1590; Buhari, dz. cyt. 64, 38, 40; 37, 22; 41, 8, 9, 11; 54, 5, 1; 55, 28, 57, 19, 10.

Począwszy od tego momentu stosunki między muzułmańskimi Arabami a pozostającymi w dawnej swej religii Izraelitami zamieszkującymi Arabię układają się pod znakiem tolerancji okazywanej Hebrajczykom przez mahometan.

Stosunek Mahometa do arabskich chrześcijan był znacznie łagodniejszy. Ze względu na niezbyt dużą liczbę chrześcijan nie dochodziło do jakichkolwiek poważniejszych konfliktów natury politycznej. O ile najwcześniejsze kontakty Mahometa z zamieszkującymi Higaz chrześcijanami miały charakter sporadyczny, w związku z handlowymi podróżami Mahometa do Syrii w okresie poprzedzającym jego publiczne wystąpienia religijne, o tyle o właściwym stosunku Mahometa do chrześcijan w płaszczyźnie religijnej można mówić dopiero od momentu powstania najstarszych tekstów Koranu zawierających aluzje do chrześcijan („nazarejczyków” — *nasārā*). Polemiki ograniczały się do sfery ściśle religijnej, ideologicznej, co znalazło odzwierciedlenie w tekstach Koranu. Brak drastycznych represji ze strony Mahometa w stosunku do chrześcijan zaznaczył się nawet w okresie nieudanych prób przyjęcia do islamu chrześcijańskiej gminy w Nagran³⁹.

Po utrwaleniu władzy Mahometa w Arabii rozpoczęły się jego kontakty dyplomatyczne ze szczepami i ugrupowaniami narodowościowymi zamieszkującymi północno-zachodnią część Półwyspu Arabskiego. Yatrib-Medynę poczęły odwiedzać liczne delegacje, między innymi, według dawnych tradycji⁴⁰, w r. 631 Mahomet przyjął przedstawicielstwo chrześcijańskiej gminy z Nagran. W czasie spotkania miała odbyć się dysputa teologiczna, przede wszystkim o tematyce chrystologicznej, co dało podstawę do późniejszych wypowiedzi Mahometa zawartych w Koranie a stanowiących krytykę chrześcijańskich poglądów chrystologicznych i trynitarnych (o naturze Jezusa, Jego Synostwie Bożym). Nie ma jednak całkowitej historycznej pewności, czy teksty Koranu są rzeczywistym odzwierciedleniem tej dysputy. Faktem jest natomiast, iż doszło wówczas (w r. 631), do pokojowego poddania się chrześcijańskiej gminy w Nagran pod polityczne zwierzchnictwo Mahometa. W tym czasie stanowisko Mahometa względem wyznawców religii objawionej (Hebrajczy-

³⁹ T. Nöldcke, dz. cyt. 1, 47, uw. 1; H. Grimme, dz. cyt. 2, 77.

⁴⁰ Ibn Sa'ad, dz. cyt. 2, 1, 65, 9; Buchari, dz. cyt. 64, 72.

ków i chrześcijan) ustala się ostatecznie. Mahomet wyodręb-
nia wyznawców monoteizmu biblijnego od politeistów staro-
-arabskich, których zalicza do zdecydowanie „niewiernych”
(kafirūna, mustasriqūna)⁴¹. W porównaniu do Hebrajczyków
w świadomości Mahometa wyrażonej w tekstach Koranu,
chrześcijanie znajdują pozycję bardziej uprzywilejowaną,
zwłaszcza we wczesnym okresie religijnej działalności Maho-
meta. Jednakże również i w Medynie Mahomet pragnął zna-
leźć oparcie i poparcie u chrześcijan w opozycji do opornych
Hebrajczyków. Winą Synów Izraela było odrzucenie Ewan-
geli głoszonej przez Jezusa Syna Marii, jakkolwiek, według
Koranu, Jezus nie jest ani odkupicielem, ani Synem Boga
w sensie mesjańskim (S. 57, 2; S. 5,50). Prędzej czy później
jednakże tego rodzaju przeciwstawność doktrynalna między
poglądami Mahometa a poglądami chrześcijańskimi musiała
doprowadzić do zmiany postawy praktycznej Mahometa
względem kościołów chrześcijańskich.⁴² Bezskuteczność na-
wrócenia na islam chrześcijan z Muta, rozdarcie wśród emi-
rów, jak np. w Dumat al-Gandal, przyspieszyły zmianę kursu.
Świadczą o tym ostatnie suraty medyneńskie (s. 5; S. 9, 30,
31). Tak więc doktrynalne, zarówno chrześcijanie jak i He-
brajczycy potraktowani są jednakowo jako ci, którzy zostaną
przez Boga odrzuceni za niewłaściwe przekonania religijne.
Praktyczny rozdział pogłębia się zakazami wstępowania
w związku przyjaźni i powinowactwa Arabów z chrześcija-
nami i Hebrajczykami. W ostatnich latach życia Mahometa
ustala się jednakże współzycie muzułmanów z chrześcijanami
na podobnych zasadach umowy politycznej, jako to było
z Izraelitami z Haibar. Chrześcijanie zrezygnowali z obrony
oreźnej zachowując prawo wyznania swej własnej religii i zo-
bowiązując się do lojalności politycznej względem władzy
Mahometa, co przejawiało się m. in. w składaniu danin, wię-
kszych aniżeli daniny składane przez muzułmanów⁴³.

III. BANŪ ISRĀʿĪL = SYNOWIE (DZIECI) IZRAELA

Teksty Koranu, w których występuje wyrażenie Banū
Isrāʿīl, Synowie (Dzieci, Potomkowie) Izraela, z wyjątkiem
dwóch, będących aluzją do współczesnych Mahometowi

⁴¹ M. Gaudefroy-Demombynes, dz. cyt. 453, 503. Koran, S. 22, 109.

⁴² R. Blachère, *Le problème de Mahomet*, Paris 1952, 125.

⁴³ M. Gaudefroy-Demombynes, dz. cyt. 585—587.

Izraelitów z Mekki i Yatrib, są nawiązaniem do historyczno-biblijnych dziejów narodu izraelskiego, do dziejów objawienia, jakie Izrael otrzymał od Boga za pośrednictwem swych patriarchów i proroków oraz do wyzwolenia Synów Izraela z niewoli egipskiej.

O objawieniu udzielonemu Izraelowi w postaci Księgi (Pięcioksiągu Mojżesza — Tory), mówią następujące wypowiedzi Koranu:

Z 1-go okresu mekkańskiej działalności autora Koranu (Mahometa) pochodzą wypowiedzi: S. 17, 2: I przekazaliśmy Mojżeszowi Księgę i uczyniliśmy ją przewodnictwem dla Synów Izraela aby nie brali (niczego) bez mojego zezwolenia. Wypowiedź ta, następuje bezpośrednio po doksologii z wiersza poprzedniego, będącej zarazem aluzją do nocnej translacji (Isrā) Mahometa z sanktuarium w Mekce do świątyni jerozolimskiej (oddalonej — al-aqsā). Nawiązanie do miejsca kultu izraelskiego jest tu okazją do przypomnienia ludowi izraelskiemu jego historycznego posłannictwa religijnego potwierdzonego i wzbogaconego otrzymaniem Księgi Objawień przekazanej przez Boga Mojżeszowi. Następujący bezpośrednio tekst, S. 17, 4 jest uzupełnieniem poprzedniej wypowiedzi i zawiera przypomnienie obowiązków moralnych Izraela płynących z otrzymanego objawienia w Księdze (Tory). I poleciliśmy Synom Izraela w Księdze aby nie grzeszyli na ziemi dwa razy i aby nie pożądali wysokości wielkiej (tj. aby nie ubiegali się o zbytne zaszczyty). Wg komentarza Mohameda Ali aluzja do „dwukrotnego grzeszenia” Izraelitów dotyczy zniszczenia Jerozolimy jako kary za przewinienia narodu izraelskiego⁴⁴. Treść Księgi udzielonej przez Boga Izraelowi za pośrednictwem ich wodza Mojżesza zawiera zatem „przewodnictwo”, wskazania o charakterze religijno-moralnym. W cytowanych wyżej dwóch tekstach wskazania te ujęte są raczej ogólnie: Synowie Izraela zobowiązani są do posłuszeństwa względem nakazów boskich przekazanych im w Księdze Objawień. Podobną treść zawiera także S. 17, 104: I powiedzieliśmy później do Synów Izraela, zamieszkajcie ziemię, a gdy przybyła do nich obietnica ostatnia, pszybyliśmy do was zastępem (gromadą, tłumnie). Pojawia się tu dodatkowo nowy termin, obietnica, przyrzeczenie (u^cūdu), co jest niewątpliwie aluzją do historyczno-biblijnego przymie-

⁴⁴ M. Ali, dz. cyt. 281, uw. 1.

rza zawartego między Bogiem a Synem Izraela. Jest tu także mowa o Ziemi Obiecanej Izraelowi przez Boga. Obydwa teksty należą do fragmentu, w którym autor Koranu ogłasza dopełnienie posłannictwa Mojżesza w objawieniu otrzymanym przez Mahometa, tj. Koranie. Natomiast S. 19, 58 wymienia kolejno poszczególne najważniejsze etapy w jakich dokonywało się objawienie biblijne, poczynawszy od Adama, poprzez Noego i Abrahama. (Nūh i Ibrāhīm). „Tacy których obdarzył dobrodziejstwami Bóg spośród wieszczów (tj. proroków — an-nabijjina) z potomstwa Adama i z (tego) kogo upoważnił (posłał) wraz z Noem i spośród potomstwa Abrahama i Izraela i z (tego) kogo prowadziliśmy i wybraliśmy gdy szły za nimi znaki (cuda) Miłosiernego, upadli (twarzą na ziemię i płakali. W wypowiedzi tej Izrael wymieniony jest jako osoba indywidualna, jako protoplasta Synów Izraela, czyli jego potomków, którzy rozmnożyli się w liczny naród izraelski. Tak więc Banū Israʿīl — stanowią nie tylko bezpośrednich synów patriarchy Izraela, lecz całą gałąź plemienną w odróżnieniu od Izmaela, którego potomkami mienia się dzisiejsi Arabowie. Wypowiedź podkreśla szczególną rolę patriarchów biblijnych jako odbiorców i przekazicieli objawienia boskiego, obdarzonych ponad to przywilejem spełniania cudownych znaków mających uwierzytelić ich posłannictwo religijne.

Z 2-go okresu mekkańskiego pochodzą dalsze teksty zawierające wyrażenie Banū Israʿīl: S. 32, 23 jest ponownym nawiązaniem do przyjęcia od Boga przez Mojżesza Księgi objawień dla Synów Izraela: Oto już daliśmy Mojżeszowi Księgę i nie bądź w wątpliwości co do spotkania jego (t.j. Mojżesza z Bogiem — w momencie przyjmowania księgi objawień) i uczyniliśmy ją (księgę) drogowskazem dla Synów Izraela. Podobną treść zawiera S. 40, 53: Oto daliśmy Synom Izraela Księgę i mądrość i proroctwo i nakarmiliśmy ich smakowitymi potrawami i uprzywilejowaliśmy ich ponad (inne) ludy. Uprzywilejowanie ludu izraelskiego przez Boga polega więc na udzieleniu, za pośrednictwem Mojżesza, księgi objawienia, którego inne ludy, pozostające w politeizmie, nie otrzymały. Także S. 46, 10 mówi o przekazie objawienia: Mów, widzieliście, jeśli była ode mnie (t.j. Boga) ta księga, a (mimo to) nie wierzycie w nią, a świadczy (o niej) świadek z (pośród) Synów Izraela (t.j. Mojżesz) na jego wzór i on uwierzył, a (wy) jesteście zarozumiali, oto Bóg nie prowadzi (prawidłowo) ludzi złośliwych.

Z 3-go okresu mekkańskiego datuje się wypowiedź z S. 26, 197, określająca Księgę Objawień jako cudowny znak Boga pouczającego o prawdziwej religii (monoteistycznej): Czyż nie otrzymali oni znaku (cudu) że ich pouczył, poznali Synowie Izraela. Natomiast wypowiedź z S. 2, 246 (z 1'okresu medyńskiego) wspomina o kontynuacji dzieła objawienia po Mojżeszu: Czyż nie patrzeliście na zgromadzenie Synów Izraela z (czasu) po Mojżeszu (t.j. po jego śmierci), gdy mówili do wieszcz (proroka wysłanego) do nich, przyślij nam króla (abyśmy mogli) wojować w sprawie Boga, mówiono (im), czyż będziecie mogli (walczyć) jeśli (będzie) napisane wam zabijanie, czyż będziecie walczyć, powiedzieli, a co nam (przeszkodzi), czyż nie (będziemy mogli), walczymy na drodze (t.j. w sprawie) Boga, oto zostaliśmy wygnani z domów naszych i nasze dzieci, a gdy zosało napisane im zabijanie, puciekali niektórzy z nich, a Bóg zna obłudników. Według komentarza Mohammeda Ali do tego tekstu ⁴⁵, jest to aluzja do 1 Samuela 8, 19. 20; 15, 33; 17, 1, gdzie powiedziane jest o Amalekidach, którzy zabili Synów Izraela i zagarnęli ziemię Judy. W istocie tekst ten zawiera jedynie wzmiankę historyczną zaczerpniętą z danych Starego Testamentu. Dzieje Izraela wspomniane są tu przez autora Koranu bez nawiązywania do współczesnego autorowi Koranu środowiska izraelskiego w Yatrib-Medynie. W oparciu wreszcie o fakt objawienia udzielonego ludowi Izraelskiemu przez Boga autor Koranu wspomina niektóre przepisy prawno-moralne zobowiązujące Synów Izraela jako konsekwencja objawienia. Tak mianowicie S. 3, 93 (2 med.) mówi o prawie możeszowym: Wszelki pokarm był dozwolony dla Synów Izraela z wyjątkiem (tego) co wzbronił Izrael sam sobie zanim została zesłana Tora (Pięcioksiąg Mojżesza, at-Tauratu), mów, przynieście Torę i recytujcie ją, jeśli byliście (jesteście) prawdomówni (uczciwi). Fragment mówi o Ka'acie, jako centralnym miejscu kultu islamu. W tym kontekście autor Koranu podkreśla, że Izraelici nie zgadzali się z muzułmanami co do spożywania niektórych pokarmów, na które nie zezwalało prawo Mojżesza. W tej wypowiedzi podana jest odpowiedź, iż pokarmy te były dozwolone przez Abrahama i jego potomków, a islam w zasadzie zgadza się z religią Abrahama uważając się za jej spadkobiercę. Przez określenie „wszel-

⁴⁵ Tamże, 66, uw. 1.

ki pokarm" należy rozumieć tu „wszelki pokarm” jaki dozwolony jest prawnie dla muzułmanów ⁴⁶.

O prawie religijno-moralnym, wynikającym z objawienia udzielonego przez Boga Synom Izraela mówi S. 5, 32 (3 med.): Dlatego napisaliśmy dla Synów Izraela, że ten, kto zabija kogoś poza samoobroną albo niegodziwie (gwałtem) na ziemi i skoro zabił (ktoś) ludzi wspólnie oto przybyli do nich posłańcy nasi (rusūlunā) ze znakami (cudownymi) następnie wielu z nich po tym na ziemi (zostało) nieumiarkowanymi. Wypowiedź należy do fragmentu mówiącego o przestępstwie Kaina (Gen 4, 3—12). Według komentarza Mohammeda Ali podtrzymywany jest pogląd, iż jest tu zawarta aluzja do dwóch mężów spośród Izraelitów, gdyż każdy człowiek może być uważany za „Syna Adama”. Całą wypowiedź można potraktować alegorycznie i uważać za ogólny zarzut wysunięty przeciw Izraelitom, mającym jakoby spiskować przeciw Mahometowi w Yatrib-Medynie. Izraelici są bowiem wrogo nastawionymi braćmi względem Izmaela (Ismāʿil), których reprezentuje Mahomet. Być może dotyczy to knowań izraelickich przeciw życiu Mahometa (w związku z zamachem trucicielskim na Mahometa dokonany przez Izraelitkę w oazie Haibar). Następujący kontekst mówi o sprzeniewierzeniu się przymierzu z Bogiem przez Synów Izraela ⁴⁷.

Drugą grupę tekstów zawierających określenie Banū Isrāʿīl stanowią parafrazy biblijnych relacji o przetargach Mojżesza z faraonem o losy Synów Izraela, o ich uwolnienie i o wykazanie prawdziwości religii monoteistycznej wyznawanej przez Izraelitów.

Wspominają o tym dwie wypowiedzi z 1-go okresu mekk.: S. 17, 101: I oto udzieliliśmy Mojżeszowi dziewięć znaków cudownych ujawniających i zapytaj Synów Izraela, kiedy przybył do nich, powiedział do niego faraon, oto ja widzę ciebie, o faraonie, zniszczonym. Mojżesz w świetle tej wypowiedzi, przewiduje dla faraona karę za prześladowanie Izraelitów, którzy wierzą w prawdziwego Boga. S. 20, 47: I idźcie do niego i powiedzcie (faraonowi), oto jesteśmy posłańcami Pana twojego i wyślij z nami Synów Izraela i nie męczcie (nie karzcie) ich, oto przybyliśmy do ciebie od Pana twojego i niech będzie pokój dla (każdego) kto kroczy (prawidłową) drogą (Boga). Natomiast z 3-go okresu mekk. pochodzą wy-

⁴⁶ Tamże, 113, uw. 4.

⁴⁷ Tamże, 554, uw. 1.

powieź: S. 7, 105: Prawda (jest) na tym, o czym zaprawdę mówię w imieniu Boga, tylko prawda, oto przybyłem do nich ze znakami (cudami) od Pana ich i poslij ze mną Synów Izraela (mówi Mojżesz do faraona). S. 7, 134: A gdy spadła na nich kara (Boga) mówili, o, Mojżeszu, uproś dla nas Pana twego, to, z czym zawarł przymierze z tobą, abys oddalił od nas karę (Boga), abysmy zawierzyli tobie i abysmy wysłali z tobą Synów Izraela. S. 26, 17: I przybyli (oni dwaj) do faraona i powiedzieli, oto my jesteśmy posłańcami Pana światów abys posłał z nami Synów Izraela. Słowa te odnoszą się do petycji Mojżesza i Aarona zwracających się do faraona z petycją o wypuszczenie Izraelitów z Egiptu. Kontynuacją tych przetargów jest wypowiedź z S. 26, 22.

Trzecią grupę tekstów odnoszących się do Synów Izraela stanowią wzmianki o dobrodziejstwach udzielonych przez Boga Izraelitom, przejawiających się zwłaszcza w uwolnieniu z niewoli egipskiej i zachowaniu przy życiu podczas wędrówki poprzez pustynię.

Z 1-go okresu mekk. pochodzi wypowiedź z S. 20, 80: O, Synowie Izraela, oto wyzwoliliśmy was od wroga waszego i obiecaliśmy wam zbrocze góry wiary (t.j. Synaj) i zesłaliśmy dla was mannę i przepiórki. Z 2-go mekk. pochodzą teksty: S. 44, 30 (cytowana poprzednio), S. 45, 16, S. 46, 10 (mówiące o objawieniu), z 3 mekk. S. 7, 137: I oddaliśmy ludom, które były osłabione, Wschód Ziemi i jej Zachód, w czym ich pobłogosławiliśmy i spełniło się słowo Pana twojego ostatecznie nad Synami Izraela (za to) w czym wytrwali (cierpliwie) i zniszczyliśmy (to) co zbudował faraon i lud jego i (to) co uczynili. Podobną treść zawiera S. 10, 90; S. I pozwoliliśmy przejść Synom Izraela przez morze i następował za nimi faraon i wojska jego nieprawością (pożądliwością) i nieprzyjaźnią, aż pouczyło go utonięcie, rzekł (wówczas), uwierzyłem że On (t.j. Bóg) nie ma bóstwa poza Tym, w Którego uwierzyłem, Synowie Izraela i ja jestem spośród wierzących. S. 10, 93: Oto daliśmy mieszkanie Synom Izraela, mieszkanie czystości (Prawdy) i nakarmiliśmy ich dobrymi pokarmami i nie spuszczały się aż przybyła do nich nauka, że Pan twój rozsądzi między nimi w Dniu Zmartwychwstania to (w czym) byli oni skłóceni (ze sobą). S. 26, 57—59 mówi o „dziedzictwie” jakie otrzymali Synowie Izraela w postaci Ziemi Obiecanej (Kanaan), bogatej w zasoby przyrody w przeciwieństwie do pustynnego Egiptu: I zmusiliśmy (Egipcjan) do wyjścia z ogrodów i źródeł (58)

i skarbów i mieszkań szacownych. Tak też wprowadziliśmy do nich (na to miejsce) Synów Izraela.

Z 1-go okresu med. pochodzą wypowiedzi: S. 2, 40: O, Synowie Izraela, wspominajcie dobrodziejstwo (łaskę) jakie udzieliłem wam i dotrzymajcie przymierza mojego (gdyż ja) dotrzymałem przymierza waszego (t.j. z wami) i lękajcie się mnie. W inwokacji tej Bóg zwraca się do Synów Izraela wskazując na swoją opiekę nad narodem wybranym, który winien jest Bogu okazywać wdzięczność, wierność, bojaźń szacunku i oddanie. Nawiązuje poza tym do przymierza zawartego z narodem izraelskim. W wypowiedzi kryje się słabo wyczuwalna nuta upomnienia, może nawet skargi (oskarżenia). Jest to już więc poniekąd zaakcentowany, choć w nieznacznym stopniu, brak wytrwałości Izraelitów w dochowywaniu wierności zobowiązaniom płynącym z zawartego przez nich przymierza z Bogiem. Podobnie S. 2, 47. 122. 211. Wypowiedzi te należą już częściowo do następnej, czwartej, grupy tekstów, mówiących o stosunku Synów Izraela do przymierza zawartego przez nich z Bogiem:

Na ten temat wypowiadają się: S. 20, 94 (1 mekk.): Powiedział (Aaron), o synu matki mojej nie ciągnij mojej brody ani mojej głowy, oto ja lękałem się, że powiedziałeś: poróżniłem między sobą Synów Izraela i nie czuwasz nad moją mową (nie strzeżesz słów moich). Jest to aluzja do waśni między Mojżeszem a Aaronem, któremu Mojżesz zarzuca, iż w czasie przebywania Mojżesza na górze Synaj Aaron nie zapobiegł popadnięciu przez Izraelitów w bałwochwalstwo. Z 3 mekk. pochodzi S. 7, 138: I pozwoliliśmy wejść Synom Izraela przez morze i przybyli do ludu (którzy) oddali się bożkom, mówili (oni): O, Mojżeszu, uczynń nam bożka (ilāhan), jak ich bożkowie poniekąd, że oto wy jesteście ludźmi, którzy pozostają w ciemności. Z S. 1 okr. med.: S. 2, 83: A gdy podjęliśmy umowę (ugodę, t.j. przymierze) z Synami Izraela (powiedziałem do nich), nie służcie nikomu poza Bogiem i (darzcie) rodziców dobroczynnością i krewnych (bliskich) i sieroty i biednych i mówcie do ludzi dobroć i powstawajcie do modlitw i nieście jałmużny, następnie (jednak) odwracaliście się (powracaliście do grzechu) niektórzy z was i wy sprzeciwialiście się. Tekst ten nawiązuje do historycznego przymierza zawartego między Bogiem (Jahweh) a Izraelem. Tu poraz pierwszy wyraźnie wysunięty jest przez mówiącego (Boga) zarzut, iż Synowie Izraela sprzeniewierzyli się zobowiązaniom wynikającym z zawartego przez nich z Bogiem

przymierza. Sprzeniewierzenie to polegało zasadniczo na oddawaniu się grzesznemu życiu. Brak jest tu aluzji do odpadnięcia przez Synów Izraela w bałwochwalstwo. Z 3-go okresu med. pochodzą trzy wypowiedzi: S. 5, 12: Oto podjął Bóg umowę (przymierze) z Synami Izraela i powołaliśmy z (pośród) nich dwunastu (jako) przywódcę i rzekł Bóg, oto Ja (jestem) z wami abyście powstawali do modlitw i przynościę jałmużnę i uznawajcie posłanników (Boga do was). Podobną treść podaje S. 5, 70, gdzie ponad to wspomniani są posłannicy Boga do Synów Izraela (rusūlu).

Piąta grupa tekstów traktujących o Synach Izraela określa stosunek tego ludu do osoby i posłannictwa Jezusa Syna Marii. Tak mianowicie S. 43, 59 (2 mek.) mówi: Oto On (t.j. Jezus) jest niczym (innym) jak tylko Sługą, obdarzyliśmy Go łaskami i uczyniliśmy Go wzorem (przykładem) dla Synów Izraela. Z 1 med. — S. 61, 6: A gdy mówił Jezus Syn Marii, o, Synowie Izraela, oto Ja jestem Posłańcem Boga do was, uwierzytelniającym to co było przede mną z Tory i poświadczającym posłańca, który przybędzie po mnie, a imię jego Ahmad, a gdy przybył do nich (posłańiec-Ahmad) z powiadomieniem, (oni mówili), to jest oszustwo wyraźne. Wypowiedź należy do fragmentu przepowiadającego przyszły triumf islamu, Jezus potwierdza tu poprzednie objawienia (Torę) a zarazem, według komentarzy muzułmańskich przepowiada nadejście proroka islamu — Mahometa (Ahmad). Autor Koranu zarzuca Synom Izraela odrzucenie posłannictwa Jezusa. Podobnie jak część Synów Izraela odrzuciła posłannictwo Jezusa, tak też nie wszyscy spośród nich chcą uznać posłannictwo religijne Mahometa. Głosi o tym S. 61, 14: O, wy którzy wierzycie, bądźcie sprzymierzeńcami Boga tak jak mówił Jezus Syn Marii do uczniów (swoich), kto jest sprzymierzeńcem Boga, powiedzieli uczniowie (jego) my (jesteśmy) sprzymierzeńcami Boga i uwierzyła część spośród Synów Izraela i nie uwierzyła część i wspomogliśmy (tych) którzy uwierzyli przeciw wrogom ich i stali się znawcami (objawienia). Z 2-go okr. med. S. 3, 49: I (Jezus) nauczy go pisma (t.j. czytania książki objawień) i mądrości i Tory i Ewangelii i będzie (Jezus) Posłańcem (Pełnomocnikiem — rasūlan) do Synów Izraela (powie On im), oto Ja właśnie przybyłem do was ze znakami od Pana waszego, oto Ja ukształtuję (stworzę) dla was z błota (gliny — min at-tini) kształt (postać, namiastkę) ptaka i tchnę w niego (życie) i będzie ptak z woli Boga. Autor Koranu podaje słowa ja-

koby Jezusa Syna Marii, który pragnie cudami uwierzytelnić wobec Synów Izraela prawdziwość swego posłannictwa religijnego. Prawdopodobnie autor Koranu parafrazuje tu relacje apokryfów ewangelijnych relacjonujących nieznanne w ewangeliami kanonicznymi cuda Jezusa. Z 3-go med. — S. 5, 72: Oto nie wierzą (w Boga) ci, którzy mówią, że Bogiem jest On, Pomazaniec (Al-Masīhu) Syn Marii, i rzekł Pomazaniec, o Synowie Izraela, służcie Bogu Panu Mojemu (Rabbī) i Panu waszemu, oto On (jest), kto (z ludzi) przydaje za towarzysza (inne bóstwo) Bogu (prawdziwemu), oto wzbrowił Bóg jemu ogrody (rajskie) a miejsca jego pobytu (będą) ogniem i nie (będzie) dla obłudników (nikogo) z ratowników. Według komentarza muzułmańskiego Mohammeda Ali — Izraelici i chrześcijanie odrzucają objawienie koraniczne: jedni przez nieuznanie posłannictwa Jezusa (Synowie Izraela — niechrześcijanie) inni, Chrześcijańscy Synowie Izraela, przez uznawanie Bóstwa Jezusa⁴⁸. S. 5, 78: Przeklęci ci którzy nie wierzą (w Boga) spośród Synów Izraela językiem (t.j. słowami przekleństwa) Dawida i Jezusa Syna Marii, oto w czym byli nieposłuszni i byli zaliczeni (do ukaranych). Według komentarza M. Ali do tego tekstu⁴⁹ „przekleństwo” użyte jest w sensie oryginalnym. Dawid i Jezus ostrzegali swych ziomków, iż ich wykroczenia spowodują karę boską, co sprawdzić miało się wkrótce (nie-wola babilońska po Dawidzie, zburzenie Jerozolimy przez Tytusa). Podobnie S. 5, 110 mówi o odrzuceniu prorocत्व przez Synów Izraela i o niemocy proroków wobec złej woli.

Ostatnią grupę tekstów z wyrażeniem Banū Isrāʿīl tworzą wzmianki o stosunku Synów Izraela do objawienia Koranu, którego głosicielem jest Mahomet. Z 3-go okresu mekk. S. 27, 76 głosi: Oto ten jest Koran (który) opowiada Synom Izraela donioślejsze (rzeczy), w których byli oni (między sobą) poróżnieni. S. 57, 29 (3 med.): Ażeby nie wiedzieli Synowie Izraela, ażeby nie mogli niczego (zdziałać) z łaski Boga i aby nie (była) łaskawość w ręku Boga, który udziela ją temu komu zechce, a Bóg jest Posiadaczem łaskawości wielkiej. Tekst należy do fragmentu, gdzie zawarte jest ostrzeżenie przed zgubnymi następstwami wydrzwiania islamu. Kontekst poprzedzający mówi o historycznym posłannictwie

⁴⁸ Tamże, 121, uw. 1.

⁴⁹ Tamże, 122, uw. 2.

Noego, Abrahama i ich potomków, którzy otrzymali księgę objawień. Podobnie jak oni także i Jezus naraził się na szyderstwa swego narodu, który oddał się grzechowi. Autor Koranu nawołuje do uznania posłannictwa posłańców Boga, do których należy, według Koranu, także Mahomet.

Przeprowadzony dotychczas systematyczny przegląd tekstów Koranu, w których występuje wyrażenie Banū Isrāʿīl, Synowie (potomkowie, dzieci) Izraela wykazał, iż z wyjątkiem dwóch ostatnich wypowiedzi (S. 27, 76 i S. 57, 29) odnoszących się do współczesnych Mahometowi Izraelitów z Mekki i Yatrib-Medyny, wszystkie pozostałe nawiązują do biblijnych dziejów narodu izraelskiego. Ukazując Synów Izraela jako naród wybrany, uprzywilejowany przez Boga dzięki udzielonemu objawieniu religii monoteistycznej, autor Koranu przeciwstawia Synów Izraela w korzystnym dla nich świetle politeistycznym Egipcjanom i innym ludom świata. Jednakże w kilku miejscach autor Koranu w sposób raczej ogólny zarzuca Synom Izraela sprzeniewierzenie się obowiązkom religijnym i moralnym płynącym z przymierza jakie zawarli z Bogiem w czasach patriarchalnych. Upominając grozi jednocześnie karą boską jaka ma nadejść za te sprzeniewierzenia. Jednym z elementów odchylenia się Synów Izraela od prawdziwej wiary jest odrzucanie posłannictwa proroków, politeizm i wreszcie, co zarzuca chrześcijanom, uznawanie bóstwa Jezusa Syna Marii, który był Mesjaszem ale jedynie jako Sługa Boga.

IV. ALLADINA HADU — KTÓRZY BYLI JUDAJCZYKAMI

Drugim określeniem Hebrajczyków, jakie występuje w Koranie, jest wyraz Hādū. Pod względem gramatycznym jest to właściwie czasownik w formie dokonanej (jak gdyby czasu przeszłego), w 3-iej os. l. mn. od rdzenia h u d (hauada, hāda), co bezokolicznikowo oznacza: być Judajczykiem. Niektóre słowniki, m. in. Wehr⁵⁰, podają jako rzeczownik od-słowny (masdar) — także al-Hūdu: ci którzy (byli, są) Judajczykami, zawsze w liczbie mnogiej. W Koranie występuje to określenie (poza jedynym wyjątkiem) łącznie z poprzedzającym je zaimkiem alladīna, a więc: alladīna Hādū, co zwykle oddaje się także zwrotem: ci którzy są (byli) Judajczykami.

⁵⁰ H. Wehr, dz. cyt. 921-a-b.

Zwrot ten występuje (poza wspomnianym wyjątkiem, o którym niżej) 9 razy.

Teksty koraniczne zawierające wyrażenie alladina Hādū można podzielić, ze względu na tematykę treści, na 4 grupy:

Do najwcześniejszych należy S. 6, 146 (3 mek.): A dla tych którzy byli Judajczykami zabroniliśmy wszystko (co) posiada pazury a z wołu i owcy zabroniliśmy im tłuszcz ich z wyjątkiem tego co noszą grzbiety ich albo wnętrzości albo co było związane z kośćmi, to zabroniliśmy im na ukaranie a oto My jesteście sprawiedliwi. Wypowiedź wyraźnie nawiązuje do starotestamentalnych przepisów rytualnych (prawa możeszowego) i w zasadzie nie wnosi szczególnych rysów charakterystycznych Hebrajczyków, ani też nie odzwierciedla wyraźnie uczuciowego stosunku autora wypowiedzi (Mahometa) do wyznawców prawa możeszowego. Według komentarzy muzułmańskich jest to aluzja do S. 16, 115. Podane są tu powody zakazu: rzeczy nieczyste — to padlina, wieprzowina i krew. Zakaz ten ma na celu także zabezpieczenie przed wpływami politeizmu ludów sąsiadujących z dawniejszymi Judajczykami. Nieczystość odnosi się także do skutków intelektualnych, moralnych i fizycznych⁵¹. Druga wypowiedź tego typu natomiast, S. 16, 118, jest poniekąd krytyką Judajczyków za ich sprzeniewierzenie się przepisom prawa bożego, objawionego w Starym Testamencie: A względem tych którzy byli Judajczykami zabroniliśmy to o czym opowiedzieliśmy tobie poprzednio i nie uczyniliśmy nieprawości względem nich, ale oni byli sami niegodziwi. Jest tu zawarty pewien element krytyczno-polemiczny, mający na celu przeciwstawienie postawy religijnej mekańskich Judajczyków objawionej doktrynie Koranu. Podobną treść podaje S. 4, 160 (3 mek.): A z powodu niegodziwości tych którzy byli Judajczykami zabroniliśmy im dobre rzeczy z tego co było dozwolone dla nich ponieważ oni przeskadzali bardzo (innym ludziom) idącym drogą Bożą.

Drugą grupę tworzą trzy wypowiedzi, ukazujące Judajczyków w pozytywnym świetle jako tych, którzy są mono-teistami. S. 22, 17 (3 mek.): Oto ci którzy wierzą i którzy są Judajczykami i Sabejczycy i nazarejczycy (t.j. chrześcijanie) i ci którzy dodają towarzyszy (Bogu, a więc politeiści), oto Bóg rozłączy ich od siebie w Dniu Zmartwychwstania, oto

⁵¹ M. Ali, dz. cyt. 148, uw. 1.

Bóg jest nad wszystkimi rzeczami (wszech) mocny. S. 2, 62 (1 med.) oraz S. 5, 69 (3 med.) zawierają tę samą treść. Wiara w jedyne, prawdziwego Boga oraz w Sąd Ostateczny zabezpiecza przed odrzuceniem i potępieniem, co ma być udziałem politeistów.

Trzecią grupę tekstów koranicznych, pochodzących z 1 okresu med., a zawierających wyrażenie Hādū, stanowią wypowiedzi będące wezwaniem Judajczyków do nawrotu ku prawdziwej religii monoteizmu Abrahama. S. 2, 135: I mówili, bądźcie (stańcie się — kūnū hudan) Judajczykami, albo nazarejczykami (chrześcijanami), strzeżcie się, głosź jednak wiarę Abrahama prawowiernego, a nie był (on) spośród bałwochwalców. Jest tu wyjątkowo użyte wyrażenie hudan, co może także oznaczać drogę, przewodnictwo (religijne), jednakże ze względu na zestawienie tego wyrazu obok wyrazu nasārā — nazarejczycy, chrześcijanie, można go oddawać wyrazem Judajczycy, co czynią interpretatorzy Koranu⁵². S. 62, 6: Mów, o wy którzy byliście Judajczykami, jeśli myślicie, że jesteście ulubieńcami Boga poza innymi (ludźmi), wzywajcie śmierć jeśli byliście sprawiedliwi.

Ostatnią, czwartą grupę wypowiedzi (z 3-go okresu med.), zawierającą wyrażenie alladina Hādū, stanowią oskarżenia i zarzuty autora Koranu skierowane pod adresem Judajczyków za rzekome sfałszowanie przez nich oryginalnej treści objawienia biblijnego. Ze względu na treść tych wypowiedzi i ich nastrój można by spodziewać się, iż będą one pochodzić z okresu wcześniejszego, aniżeli wypowiedzi z poprzednio omówionej grupy, gdzie zawarte są wezwania do powrotu Judajczyków ku pierwotnemu monoteizmowi Abrahama. Należy jednakże uwzględnić ogólny charakter układu Koranu, gdzie poszczególne wątki tematyczne przeplatają się nawzajem ze sobą nie tworząc jednolitej systematyki ani chronologicznej ani treściowej. Tak więc S. 4, 46 mówi: Spośród tych którzy byli Judajczykami (niektórzy) przekręcają (zmieniają) słowo w jego znaczeniu i mówią: usłyszeliśmy i nie usłuchaliśmy (nie byliśmy jemu posłuszni) oraz: słuchaj, nieposłuszny i zrozum nas, ukrywając (słowa) językami ich i obrażając wiarę, a gdyby (zamiast tego) mówili, słuchaliśmy i byliśmy posłuszni i słuchaj i czekaj na nas aby było lepiej dla nich, ale przeklął ich Bóg za ich niewiarę a oni

⁵² Tamże, komentarz do S. 2, 135.

wierzyli jedynie troszeczkę. S. 5, 44: Oto zesłaliśmy Torę w której jest przewodnictwo (hūdān) i światłość, rozsądżają według niej wieszczę (prorocy) którzy poddają się Bogu dla tych którzy byli Judajczykami oraz mistrzowie i wiadomości w tym czego strzegli w księdze Boga i byli dla niej (księgi) świadkami i dlatego nie lękaj się ludzi, lecz lękaj się Mnie (t.j. Boga) i nie sprzedawaj wierszy (księgi objawionej) za małą cenę, a kto nie rozsądza według tego, co zesłał Bóg, oto oni są niewierni. Według komentarzy — wypowiedź ta ma na celu zaznaczenie, iż Judajczycy, spośród których niektórzy przyjęli chrystianizm, wypaczyli prawdziwą treść objawienia Starego Testamentu, i na tym polega ich błąd i wina. Monoteizm ich jest zatem nieprawidłowy, zniekształcony i błędny⁵³.

Powyższy przegląd tekstów Koranu z występujących w nich wyrażeniem *al-Jahūdū* wykazał podobny stosunek autora do Judajczyków jaki widoczny był w wypowiedziach o Synach Izraela. Mocniejsze akcenty krytyczne nie dają jednak podstawy do aktualizowania przez autora Koranu problemu Judajczyków, jemu współczesnych.

V. AL-JAHŪDŪ — JUDAJCZYCY

Wyrażenie *al-Jahūdū* występuje w Koranie dwanaście razy. Osnowa tego wyrazu jest ta sama co *Hādū* (*hada*, *hau-ada*), lecz różnica sprowadza się do występowania w wypadku *al-Jahūdū* formy niedokonanej (jak gdyby czasu teraźniejszego), co czasownikowo można by dosłownie tłumaczyć: oni są Judajczykami, lub: ci którzy są Judajczykami. Jednakże rodzajnik *al-* złączony z formą wskazuje, iż stała się ona rzeczownikiem mimo, iż gramatycznie nie jest to ani *masdar* (rzeczownik słowny czy też bezokolicznik), ani imiesłów. Ta szczególna forma rzeczownikowo użytego czasownika w konstrukcji niedokonanej jest tym bardziej znamienna, iż brak jest samoistnego rzeczownika określającego naród Judejski⁵⁴.

Wypowiedzi koraniczne, w których występuje wyrażenie *al-Jahūdū*, wykazują kilka wątków tematycznych: Tak mianowicie upomnienia skierowane pod adresem Judajczyków,

⁵³ Tamże, 116, uw. 3.

⁵⁴ Por. H. Wehr, dz. cyt. 921-a-b; J. B. Belot, dz. cyt. 907-a.

dotyczące prowadzonych między nimi sporów na temat prawd religii objawionej, zawiera S. 2, 113 (1 med.): I mówili Judajczycy (że) na nic są chrześcijanie i mówili chrześcijanie (że) na nic nie są Judajczycy, a oni (przecież) czytali (recytowali) księgę (t.j. Biblię) jednakowo (w podobny sposób), mówili (ci) którzy nie znali, podobnie jak tamci mówią, a Bóg rozsądzi między nimi w dzień zmartwychwstania (to) w czym (oni) się spierali. Tekst ten należy do fragmentu mówiącego o rozstrzygającej spory między Judajczykami a chrześcijanami roli objawienia koranicznego, które zapowiada dzień sądu jako moment ostatecznego rozsądzenia sporów. Spory te, zdaniem autora wypowiedzi, świadczą o błędnych interpretacjach objawienia biblijnego podejmowanych przez Judajczyków, — pozostających przy prawie mojżeszowym — oraz przez chrześcijan⁵⁵. Podobną treść zawiera S. 5, 18 (3 med.): I mówią Judajczycy i chrześcijanie, my jesteśmy synami (dziećmi) Boga i ulubieńcami Jego, mów, czemuż (Bóg) karze was za występki wasze, lecz wy (jesteście) ludźmi z których (Bóg) stworzył, (On) przebacza temu, komu chce (przebaczyć) i karze kogo chce, a Bóg (jest) panowaniem (władzą) niebios i ziemi i (tego) co między nimi (t.j. między niebem a ziemią) i od Niego (jest) powrót (czyli w Nim jest kres wszystkiego). O rozstrzygnięciu sporów religijnych między Judajczykami a chrześcijanami mówi także S. 5, 64 (3 med.): I mówią Judajczycy (że) ręka Boga skrępowana (jest), przymocowane ręce ich i przeklęte (jest to) co mówili (czyli ich bluźnierstwa), lecz obie ręce Jego (t.j. Boga są) otwarte, rozdawana (jest łaska) jak (Bóg) chce i powiększy bardzo przeciw nim (to) co zesłane (zostało) na ciebie od Pana twojego, (ich) ucisk (gwałt) i niewiarę (zwiększy przeciw niewiernym ich własne nieprawości), i rozsialiśmy między nich nieprzyjaźń i nienawiść (aż) do dnia (zmartwych) powstania, ilekroć rozniecą ogień dla wojny — ugasi go Bóg i będą błąkać się na ziemi niegodziwością (swoją), a Bóg nie lubi niegodziwych. Według komentarza M. Ali do tego tekstu jest to aluzja do sankcji społecznych, mianowicie do trybutum nałożonego przez muzułmanów na Judajczyków i chrześcijan⁵⁶. O tym, że Judajczycy (wraz z chrześcijanami) poniosą zasłużoną karę za

⁵⁵ M. Ali, dz. cyt. 21, uw. 3.

⁵⁶ Tamże, 119, uw. 2.

swe błędowierstwo mówi S. 9, 30 (4 med.): I mówili Judajczycy (że) Uzair (t.j. Ezdrasz, według Buczackiego⁵⁷, jest synem Boga i mówili chrześcijanie (że) Pomazaniec (jest) Synem Boga, (ta) mowa ich (jest) ustami ich, upodobnili słowo ich do słów tych którzy nie wierzyli (w Boga) dawniej, zabił ich Bóg za to, że kłamali. Jak widać z chronologii przytoczonych wypowiedzi — o sankcjach karnych mających dotknąć Judajczyków, autor wspomina raczej w późnym okresie swej działalności (w Medynie), kiedy napięcie stosunków z inowiercami osiągało swą kulminację.

Pewien nowy element do dotychczasowej tematyki wnosi S. 3, 67 (2 med.), gdzie wyrażone są upomnienia i wezwania skierowane pod adresem Judajczyków aby powrócili do pierwotnego, prawdziwego, czystego monoteizmu, t.j. wiary Abrahama, który był wspólnym protoplastą zarówno dla Judajczyków jak i Arabów: Nie był ABRAHAM (Ibrāhim) Judajczykiem ani nie był nazarejczykiem (t.j. chrześcijaninem), ale był prawowiernym wyznawcą i nie był on spośród tych którzy przydają Bogu towarzyszy (t.j. politeistów). Według komentarza Mohammeda Ali wskazuje to na łącznikową rolę Abrahama między wyznawcami monoteizmu biblijnego, t.j. Judajczykami i chrześcijanami z jednej strony a zwolennikami Mahometa, t.j. arabskimi wyznawcami objawienia koranicznego⁵⁸.

O sankcjach socjalnych, jakie mają dotknąć błędowiernych Judajczyków, mówi S. 5, 51: O wy którzy wierzycie (w Boga), nie bierzcie Judajczyków i chrześcijan za przyjaciół, oni są przyjaciółmi między sobą, a kto z was bierze ich za przyjaciół, oto on z was będzie (jednym) z nich, oto Bóg nie strzeże ludzi niegodziwych. Według Mohammeda Ali jest to aluzja do wydanego przez Mahometa zarządzenia, zakazującego zawierania małżeństw między wyznawcami Biblii, t.j. Judajczykami i chrześcijanami a mahometanami⁵⁹. Podobną treść zawiera S. 5, 82 (obydwa teksty pochodzą z 2 okr. med.): Oto doświadczycie (że) najbardziej spośród ludzi wrogami dla tych, którzy wierzą, że Judajczycy i ci którzy są bałwochwalcami (politeistami) i oto doświadczycie, że

⁵⁷ J. M. Tarak-Buczacki, Koran (Al-Koran), z arabskiego przekład polski, Warszawa 1858, 2, 148.

⁵⁸ Tamże, 64, uw. 4.

⁵⁹ Tamże, 118, uw. 1.

najbliżsi z nich (darzą) przyjaźnią (tych) którzy wierzą, (ci) którzy wierzą mówią, oto chrześcijanie (są) tymi, gdyż spośród nich (są) kapłani (osoby duchowne) i mnisi, a oni nie uważają się za wielkich (nie są zarozumiali). Izolacja socjalna wiernych wyznawców objawienia koranicznego od wyznawców mozaizmu (Judajczyków) ma być w istocie represją zapoczątkowującą stopniowy rozbrat między Arabami z jednej strony a Judajczykami diaspory medyneńskiej z drugiej strony.

Wreszcie S. 120 (1 med.) nawołuje Judajczyków do uznania objawienia koranicznego, które przedstawione jest przez autora Koranu jako właściwe uzupełnienie i wyjaśnienia objawienia biblijnego: I nie uznają ciebie Judajczycy ani chrześcijanie dopóki nie uznasz religii (wiary) ich, powiedz (im), że prawdziwa wiara Boga — ona jest jedyną drogą i jeśli byś uznał ich skłonność po tym, co przybyło do ciebie z nauki od Boga od Dobroczyńcy a nie pomocnika. Wypowiedź należy do fragmentu mówiącego o objawieniu koranicznym jako przewodnictwie dla ludzi. Według komentarza Mohameda Ali w wypowiedzi zawarta jest zachęta dla muzułmanów aby uznając dawne objawienie (biblijne) szukali prawdy ostatecznej w Koranie ⁶⁰.

Przedstawione wyżej teksty Koranu, w których występuje wyrażenie al-Jahūdū, Judajczycy, wskazują, iż autor odwołuje się tu nie tyle do dawnych dziejów narodu Izraelskiego, ile do nieuznawania przez Judajczyków nowego, koranicznego objawienia, do uporczywego trwania przy swej dawnej religii, t.j. prawie mojżeszowym, do błędnego jakoby interpretowania przez Judajczyków dawnych objawień (biblijnych). Wskazując na spory jakie prowadzą w zakresie prawd objawionych wyznawcy mozaizmu z chrześcijanami autor zaznacza, iż objawienie koraniczne już obecnie, a ostatecznie — dzień sądu i powszechnego zmartwychwstania, rozstrzygną prowadzone przez nich spory, a opornych spotka kara boża. Te doktrynalne polemiki religijne autor Koranu popiera i uzupełnia nakazem prawno-socjalnym, powstrzymującym przed brataniem się (i wchodzeniem w związki małżeńskie) muzułmanów z inowiercami (Judajczykami). Te surowe akcenty mają już charakter sankcji sięgających aktualnych, t.j. współczesnych Mahometowi stosunków społeczności muzułmańskiej i społeczności wyznawców mono-

⁶⁰ M. Ali, dz. cyt. 22, uw. 4.

teizmu biblijnego w Yatrib-Medynie. Być może — zobrazowane wypowiedzi koraniczne Mahometa o Judajczykach (al-Jahūdū) mogą być zarazem odzwierciedleniem zarówno polemiczno-doktrynalnej jak i osobistej czy też ogólnie socjalnej i narodowościowej postawy Mahometa względem odrzucających objawienie koraniczne Judajczyków. Wypowiedzi te mogą także być najwcześniejszą przesłanką autorytatywną, bo opartą na objawieniu koranicznym, dla późniejszych surowych represji stosowanych przez Mahometa i jego następców w stosunku do Judajczyków.

VI. AN-NASĀRĀ — NAZAREJCZYCY = CHRZEŚCIJANIE

W czternastu tekstach Koranu występuje wyrażenie an-Nasārā, co można tłumaczyć „nazarejczycy”, a co odnosi się w istocie do wyznawców nauki Jezusa Syna Maryi i Jego czcicieli jako Mesjasza i Syna Bożego. Najczęściej wyrażenie an-Nasārā występuje w tekstach Koranu obok wyrażenia al-Jahūdū, co wskazuje na podobny niemal stosunek autora Koranu względem zarówno Judajczyków, pozostających w wierności dawnemu prawu mojżeszowemu i nie uznających posłannictwa Jezusa, jak i względem chrześcijan. Większość tekstów wymieniających nazarejczyków była omówiona zatem w poprzednim rozdziale traktującym o Judajczykach. Tematyka więc odnośnych wypowiedzi Koranu z występującym w nich wyrażeniem an-Nasārā, nazarejczycy (chrześcijanie), zbliżona jest do tematyki wypowiedzi dotyczących Judajczyków.

Tak mianowicie kilka tekstów zawiera pozytywną charakterystykę nazarejczyków (chrześcijan) jako ludzi, którzy, w przeciwieństwie do politeistów, uznają jednego, jedyne, prawdziwego Boga oraz boskie objawienie biblijne. Mówią o tym: S. 22, 17 (3 mek.): Oto (ci) którzy wierzą i którzy (są) Judajczykami i Sabajczycy i nazarejczycy (chrześcijanie) i magowie i (ci) którzy dodają (Bogu) towarzyszy (t.j. politeiści), oto Bóg rozłączy ich od siebie w Dniu Zmartwychwstania, oto Bóg jest nad wszystkimi rzeczami (wszech) mocny. Także S. 2, 62 (1 med.) wymienia nazarejczyków obok Judajczyków (Hādū) oraz Sabajczyków, jako tych, którzy wierzą w Boga i w Dzień Ostateczny. S. 5, 69 (3 med.), omawiana poprzednio, wskazuje, iż dla wyznawców prawdziwego Boga nie będzie lęku w Dzień Ostateczny.

Wypowiedź z S. 2, 111 (1 med.) zawiera jednak akcent polemiczny, gdyż autor żąda od nazarejczyków (chrześcijan), podobnie jak i od Judajczyków, dowodu na prawdziwość ich przekonania co do przyszłej ich nagrody wiecznej w raju: I mówili, nie wchodźcie do raju, nikt poza tym kto był Judajczykiem albo nazarejczykiem, taka jest wiara ich, mów, dajcie dowody, jeśli byliście prawdomównymi. Podobnie S. 2, 120 (1 med.).

Spory i polemiki między nazarejczykami (chrześcijanami) a innymi wyznawcami monoteizmu (biblijnego) wspomina S. 5, 14 (3 med.): A z (tych) którzy mówią, oto (my) chrześcijanie podjęliśmy przymierze ich (t.j. z nimi), lecz (oni) zapomnieli (swego) udziału (t.j. uczestnictwa w przymierzu), w czym przypominali sobie, i wzbudziliśmy między nimi wrogość i nienawiść aż do dnia (zmarłych) wstania i będzie karał ich Bóg za to co (oni) czynili. Według komentarza Mohammeda Ali do tego tekstu odnosi się ta wypowiedź do faktu, iż w ciągu wieków między chrześcijańskimi narodami trwały nienawiści i wojny, którym zapobiec mogło jedynie przyłączenie się do przynoszącej pokój nauki Koranu⁶¹. Także S. 5, 18 (3 med.) wskazuje na spory i polemiki między nazarejczykami (chrześcijanami) a Judajczykami na temat prawd objawionych, które mają znaleźć swe ostateczne rozstrzygnięcie w Dzień Sądu powszechnego. O podobnych sporach na temat Pomazańca (Mesjasza) mówi S. 9, 30 (4 med.).

Do nawrotu nazarejczyków (chrześcijan) wraz z Judajczykami do pierwotnego monoteizmu, wiary Abrahama, nawołują wypowiedzi z Surat: 2, 135: I mówili, bądźcie Judajczykami albo nazarejczykami (chrześcijanami), strzeżcie się, mów jednak, (głoś) wiarę Abrahama prawowiernego, a nie był on spośród bałwochwalców (al-mušrikina). S. 2, 140 (1 med.); wymienia Abrahama, Izmaela, Izaaka i Jakuba oraz ich potomków obok nazarejczyków (chrześcijan), którzy winni dostrzegać prawdziwość dawnego, biblijnego objawienia. S. 3, 67 (2 med.) zaznacza, iż Abraham nie był ani Judajczykiem ani nazarejczykiem (t.j. chrześcijaninem), lecz prawowiernym wyznawcą pierwotnego monoteizmu, objawionego najwcześniej.

O sankcjach socjalnych przeciw nazarejczykom z powodu odrzucenia przez nich objawienia koranicznego mówi S. 5,

⁶¹ Tamże, 111, uw. 3.

51 oraz S. 5, 82 (3 med.). Wypowiedzi te przytoczone były w rozdziale o Judajczykach.

Z powyższego zestawienia widocznym jest, iż nazarejczycy, czyli chrześcijanie, wymieniani są przez autora Koranu zawsze łącznie z Judejczykami i traktowani w podobny sposób. Autor aprobuje ich monoteizm (biblijny) lecz gani, nawet niekiedy potępia, za odrzucenie przez nich nowego, t.j. koranicznego objawienia.

VII. AHLU-L-KITABI — LUD KSIĘGI, (POSIADACZE, TOWARZYSZE KSIĘGI)

Występujące w 26 tekstach Koranu wyrażenie *ahlu-l-kitābi*, które oznacza (z następującym po nim dopełniaczem): ludzi księgi, posiadaczy, towarzyszy, przynależnych do...⁶², obejmuje zakresem swej treści wszystkich wyznawców monoteizmu biblijnego, zarówno Izraelczyków (Judajczyków), jak i chrześcijan łącznie. W Koranie wyraz *al-Kitābu* — Księga, oznacza co prawda nie tylko Biblię (Stary i Nowy Testament) lecz przede wszystkim głoszoną przez Mahometa, jako jemu objawioną, treść doktryny monoteizmu, przeznaczoną do czytania (*qara'a*), głoszenia, recytowania wszystkim ludziom świata, a więc Księgę Koranu (*al-Qur'ān*). Mimo to zwrot *ahlu-l-kitābi* jest terminem technicznym o specyficznym zawężonym zakresie odnoszącym się do wyznawców monoteizmu biblijnego, którzy przebywali na terenie Arabii jeszcze przed wystąpieniem Mahometa, a więc Izraelitów (Judajczyków) diaspory oraz chrześcijan, i którzy wzbraniali się przyjąć i uznać treść objawienia koranicznego głoszonego przez Mahometa. Wypowiedzi zawarte w Koranie z występującym określeniem *ahlu-l-kitābi* charakteryzują w pewnej mierze stosunek ideologiczno-religijny Mahometa do tych (poza-arabskich) wyznawców monoteizmu biblijnego, którzy zachowali swą odrębność religijno-społeczną we wspólnocie politycznej, jaką tworzyli mekkańscy politeiści (Kurajszyccy) przed wystąpieniem Mahometa, a następnie — jaką tworzyła nowa państwowość arabska zorganizowana przez Mahometa w Yatrib-Medynie. Analityczny przegląd odnośnych tekstów Koranu może być więc punktem wyjścia dla badań nad historycznym rozwojem stosunków

⁶² Por. H. Wehr, dz. cyt. 28-b.

między mahometanami (muzułmanami) z jednej strony, a judeo-chrześcijanami z drugiej strony.

Tematyka wypowiedzi koranicznych z występującym w nich wyrażeniem *ahlu-l-kitābi* jest dość zróżnicowana, jednakże zasadniczo zbliżona do tematyki poprzednio omawianych tekstów dotyczących Izraelitów (Judajczyków) oraz chrześcijan. Zauważyć tu można następujące grupy tekstów:

Kilka tekstów koranicznych wyraża pozytywną charakterystykę *ahlu-l-kitābi*, jako ludzi, którzy zgodnie ze swym przekonaniem uznają boskie objawienie udzielone w historii (biblijnej). Mówią o tym: S. 29, 46 (2 mek.): I nie spierajcie się z ludem (posiadaczami) Księgi jak tylko tym co piękne (t.j. odpowiednimi słowami), ci którzy czynią nieprawość spośród nich i mówią, wierzymy w to co zostało zesłane do nas i co zostało zesłane do was, a Bóg nasz i Bóg wasz jest jeden, a my w Niego wierzymy, i podobnie zesłaliśmy tobie (t.j. Mahometowi) księgę (Koran), a ci którym przynieśliśmy księgę wierzą w nią, a z tamtych kto wierzy w nią i nie zaprzecza wierszom jej (nikt) poza niewiernymi. W komentarzu do tego tekstu Mohammed Ali stwierdza, iż wyznanie wiary mahometkańskiej wskazuje, że muzułmańska koncepcja religijna jest czystym monoteizmem, a pojęcie boskiego objawienia wskazuje na ciągłość historyczną objawień dla wszystkich narodów⁶³. Wypowiedź powyższa odzwierciedla dyskusję prowadzoną między „posiadaczami Księgi”, t.j. między wyznawcami monoteizmu biblijnego, Judajczykami i chrześcijanami. Treść wypowiedzi wykazuje wyraźną zbieżność z wypowiedziami omówionymi w poprzednich rozdziałach. S. 3, 113 (2 med.): Nie ma podobnego spośród posiadaczy Księgi, naród postępujący ze znakami Boga, w czasie nocy, oni się modlą. Wypowiedź z uznaniem wyraża się o gorliwości religijnej tych, którzy w słusznym przekonaniu o potrzebie wiary w jednego Boga spełniają praktyki religijne. S. 3, 199 (2 med.): A oto spośród posiadaczy (ludu) Księgi są którzy wierzą w Boga i w (to) co zostało zesłane dla was i co zostało zesłane (w objawieniu) dla nich (t.j. Koran i Biblia), są (oni) posłuszni, nie sprzedają znaków Boga za cenę małą, dla nich (będzie) zapłata u Pana ich, oto Bóg jest prędko w rozrachunku.

Po tych aprobatkach następują jednak łagodne początkowo perswazje i napomnienia skierowane pod adresem „ludu

⁶³ M. Ali, dz. cyt. 401, uw. 2.

Księgi". Są to wezwania do uznania i poszanowania ksiąg objawienia. Widoczne jest to w S. 3, 65 (3 med.): O, ludu Księgi, nie spierajcie się co do Abrahama i co do tego co zostało zesłane, Tory i Ewangelia, już po nim (t.j. po Abrahamie), czyż tego nie pojmujecie. S. 5, 68 (4 med.): Mów, o posiadacze Księgi, nie jesteście w niczym (pouczeniu) dopóki nie będzie (wam) przedłożona od Pana waszego zwiększyć ucisk wielu spośród was, to co zostało zesłane na ciebie od Pana twojego i niewiarę i nie powątpiewaj (co do losu) niewiernych. Autor upomina wyznawców objawienia biblijnego aby skorygowali swe poglądy i nie tłumaczyli błędnie nauki objawionej lecz stosowali się do prawdy (którą gwarantuje Koran).

Dalszym wzmocnieniem upomnień skierowanych do „ludu Księgi” są nagany za błędy i spory, jakie wiodą między sobą wyznawcy Biblii. Widoczne jest to w S. 3,64 (2 med.): Mów, o posiadacze Księgi, zaniechajcie słów (spornych) zarówno między nami jak i między wami, czyż nie służymy jedynie Bogu i nie przydajemy Mu towarzyszy, i nie bierzcie nas wzajemnie z nami za pnów poza Bogiem, a jeśli się odwrócicie (od Boga), wtedy mówcie, zaświadczone (o tym) że oto jesteśmy wierzącymi (w Boga). Według komentarza M. Ali do tego tekstu słowa te są aluzją do listu Mahometa do cesarza Herakliusza w 6 roku Higry. Słowa te mają stanowić płaszczyznę porozumienia między dwiema religiami, jak np. jedność Boga, co jest wspólnym elementem wszystkich religii monoteistycznych, podczas gdy poszczególne mniejsze bóstwa nie były uznawane przez wszystkie ludy świata⁶⁴. S. 3, 70. 71 (2 med.): Życzyła sobie część ludu księgi aby nie wprowadzali was w błąd i nie zwodzili jak tylko sami sobie i nie pojmują (oni) tego, o, wy, posiadacze Księgi, czemuż nie wierzycie w znaki Boga a jesteście świadkami. Autor zarzuca ludowi Księgi odrzucanie cudów uwierzytelniających objawienie (biblijne). S. 3, 110 (2 med.): Byliście najlepszy z pokolenia które przewodziło ludziom, nakazujecie uznanie (objawienia) i zabranianie niegodziwości i wierzycie w Boga i jeśli uwierzyłyby w Boga lud Księgi, byłoby to lepsze dla nich, spośród nich niektórzy wierzą (w Boga) ale większość z nich błędzi (grzeszy). Autor zarzuca tu wyznawcom Biblii, iż są niekonsekwentni bądź nieszczerzy, mówiąc

⁶⁴ Tamże, 62, uw. 3.

inaczej a postępując niezgodnie z głoszonymi poglądami (religijnymi). Podobną treść zawiera S. 4, 123 (4 med.).

Dwa teksty z 4 okr. med. zarzucają „ludowi Księgi”, w tym wypadku wyłącznie chrześcijanom, błędną interpretację objawienia biblijnego przez uznawanie boskości Jezusa. Tak mianowicie S. 4, 159 stwierdza: A mowa ich jest (twierdzą chrześcijanie), oto zabiliśmy Pomazańca Jezusa Syna Marii, Posłańca Boga, lecz oni nie zabili Go ani nie ukrzyżowali Go, lecz zdawał się im (ktoś inny) być podobnym (do Jezusa na krzyżu), a oto (ci) krzyży nastąpili po Nim, nie ma wątpliwości co do tego (nie mają wiedzy co do tego), a oni nie zabili Go z pewnością, lecz wywyższył Go Bóg do siebie a był Bóg potężny mądry, a oto spośród ludu Księgi są którzy uwierzyli w Niego przed Jego śmiercią a (On) będzie w dniu Zmartwychwstania dla nich Świadkiem. Jest to jedna z głównych polemik koranicznych z chrześcijanami dotycząca śmierci krzyżowej i bóstwa Jezusa. Autor usiłuje przekonać swych adresatów, iż Jezus nie umarł rzeczywiście na krzyżu, gdyż, zdaniem autora Koranu, byłoby to sprzeczne z późniejszymi chrystofaniami, które autor Koranu zapewne uważa za dalsze życie Jezusa historycznego⁶⁵. Drugim tekstem o podobnej tematyce jest S. 4, 171. O, ludu Księgi, nie czyńcie wykroczeń w wierze waszej i nie mówcie wobec Boga nic poza prawdą, oto Pomazaniec Jezus Syn Marii jest Posłańcem Boga i Słowem Jego, zstąpił do Marii Duch od Niego (t.j. od Boga), i wierzcie w Boga i w Posłańca Jego i nie mówcie (że jest) Trójca, inaczej lepiej (będzie) dla was, oto Bóg jest Bogiem Jedynym, chwała niech Mu będzie, aniżeli miałby On mieć Syna, co jest na niebiosach i co na ziemi, Bóg jest wystarczającym strażnikiem. W wypowiedzi wysunięty jest zarzut autora przeciw uznawaniu przez chrześcijan Trójcy w Bogu dzięki traktowaniu Jezusa jako Syna Bożego. Jest to polemika czysto religijno-doktrynalna pozbawiona jakichkolwiek akcentów osobistych czy socjalnych⁶⁶.

Z 4 okresu medyneńskiej działalności Mahometa pochodzą dalsze dwie wypowiedzi Koranu na temat „lud Księgi”, w których autor wyraża upomnienia moralne pod adresem wyznawców Biblii. S. 5, 65: A jeśli by posiadacze Księgi wierzyli i lękali się (Boga) przebaczylibyśmy ich grzechy i sprowadzilibyśmy ich do ogrodów szczęśliwości. S. 5, 77: Mów, o, po-

⁶⁵ Tamże, 104, uw. 1.

⁶⁶ Tamże, 105, uw. 2.

siadacze Księgi, nie przekraczajcie (granic) wiary waszej poza prawdą i nie naśladujcie namiętności ludzi (którzy) już błędzili dawniej i (którzy) wprowadzili w błąd większość (innych ludzi) i zawiedli (ich) na złą drogę. Powyższe upomnienia są nie tyle wyrazem krytyki doktrynalnej ze strony autora, ile skutkiem jego uprzedzenia iż inowiercy popełniając błąd doktrynalny popadają konsekwentnie w błędy moralne. Mohammed Ali w komentarzu do tego tekstu zaznacza, iż autor wypowiedzi kojarzy błędnowierstwo „ludu Księgi” z błędami doktrynalnymi i moralnymi politeistów⁶⁷.

Wzmocnieniem poprzednich wezwań jest żądanie autora Koranu skierowane do „ludu Księgi”, aby uznali nowe objawienie, treść Koranu, głoszoną przez Mahometa, S. 5, 19 (4 med.): O, posiadacze Księgi, oto przybyli do was posłańcy nasi oznajmiając wam w przerwie (okresie) pośród posłańców, abyście głosili (to) co przynieśliśmy od posłańców (zwiastunów) a nie (od) upomnienia, a oto przybył do was wysłannik (zwiastun), a Bóg jest ponad wszystkimi rzeczami wszechmocny. W komentarzu do tego tekstu M. Ali zaznacza, iż po długiej przerwie między objawieniami głoszonymi przez proroków biblijnych przybył nowy głosiciel objawienia, posłaniec Boga, mianowicie Mahomet, którego winni uznać zarówno mozaiści jak i chrześcijanie (posiadacze Księgi)⁶⁸.

Stopniowe zaostczenie nastroju upomnień skierowanych do „Posiadaczy Księgi” widoczne jest w groźbach zapowiadających karę boską na tych, którzy nie chcą uznać najnowszego, koranicznego, objawienia. Tak więc S. 59,2 (3 med.) głosi: On (Bóg) jest (tym) który sprawił iż (ci) którzy nie wierzyli spośród posiadaczy Księgi, wyszli z mieszkań swoich na pierwsze wychodźstwo, nie sądźcie, że zostaną wyrzuceni, a (oni) mniemali, że ochronią ich twierdze ich przed Bogiem, lecz przywiódł ich Bóg od strony z jakiej nie spodziewali się i zostali zmuszeni do wyjścia z domów swoich z rękami ich i rękami wiernych, i rozważcie to, wy pierwsi z ludzi. Według komentarza M. Ali jest to aluzja do banicji Judajczyków z Yatrib-Medyny po bitwie pod Uhud, mianowicie szczepu Izraelskiego Bani Nadir, który zerwał swe przymierze zawarte z Mahometem, zdradzając go przez przejście na stronę mekkańskich przeciwników Mahometa⁶⁹. O wygnaniu niektórych spośród „ludu Księgi” wspomina także S. 59,11.

⁶⁷ Tamże, 122, uw. 1.

⁶⁸ Tamże, 112, uw. 3.

⁶⁹ Tamże, 547, uw. 1.

Wreszcie do ostatniej grupy wypowiedzi koranicznych odnoszących się do ahlu-l-kitābi, należą stosunkowo liczne określenia tej części ludności jako niewiernych, przy jednoczesnym często porównywaniu ich i zestawianiu z politeistami. Tak mianowicie S. 98,1 (1 mek.) głosi: Nie byli (ci) którzy nie wierzyli (alladina kafarū) spośród posiadaczy Księgi i bałwochwalców (tych którzy przypisują Bogu towarzyszy = al-musrikina), kłamliwych, dopóki nie przybędzie do nich powiadomienie (czyli objawienie). W komentarzu do tego tekstu M. Ali zauważa: Arabowie nie mogli mieć nadziei na reformę czyli nawrócenie na mozaizm, mimo, iż Judajczycy i chrześcijanie pragnęli nawrócić Arabów na swoją wiarę, co im się nie udawało. M. Ali stwierdza, jakoby mozaiści i chrześcijanie sami popadali niekiedy w politeizm, a ogólnej regresji ku politeizmowi miało zapobiec wystąpienie Mahometa⁷⁰. O karze piekła grożącej niektórym spośród posiadaczy Księgi oraz politeistom, jako im podobnym, wspomina S. 98,5 (1 mek.): Nie życzą sobie (ci) którzy nie wierzą (w Boga) spośród posiadaczy Księgi ani bałwochwalcy aby zostało zesłane do nich (nic) lepszego od Pana waszego, a Bóg wyróżnia ze swego miłosierdzia (tego) kogo chce i Bóg jest posiadaczem łaskawości. S. 2,109 (1 med.) zarzuca „licznym spośród posiadaczy Księgi”, iż odrzucili prawdę objawioną. S. 3,98 (2 med.) jest upomnieniem i wezwaniem do wiary w prawdy objawione. S. 3,99 (2 med.) tę samą myśl wyraża łącznie ze wzmianką, iż sam Bóg poświadcza prawdziwość swego objawienia. Zarzut, iż dawni Posiadacze Księgi żądali od Mojżesza dowodu prawdziwości objawienia, za co spotkała ich kara boska (gdy poczęli czcić złotego cielca), mówi S. 4,153 (4 med.). W S. 5,59 (4 med.) zawarty jest zarzut, jakoby posiadacze Księgi „mścili się” (na mahometanach) za nowe objawienia (koraniczne) i przez to nadal grzeszy, i wreszcie S. 33,26 (4 med.) mówi o karze, jaka spotkała „niektórych spośród posiadaczy Księgi”, za sprzyjanie bałwochwalcom. Według komentarza M. Ali jest to aluzja do kary banicji, jaka dotknęła Judajczyków za zdradę przymierza z Mahometem przez przejście na stronę mekkańskich Kurajczytów — politeistów oblegających Miasto Proroka (Yatrib-Medynę)⁷¹. Jest to więc jedna z nielicznych wzmianek ko-

⁷⁰ Tamże, 613, uw. 1.

⁷¹ Tamże, 422, uw. 1.

ranicznych, w których do „posiadaczy księgi” zaliczone są grupy Judajczyków, mieszkańców diaspory medyńskiej w okresie tworzenia się państwowości muzułmańskiej.

Jak widać z powyższego zestawienia tekstów Koranu mówiących o *ahlu-l-kitābi* — „posiadaczach Księgi” (objawień), autor zalicza do tej grupy ludności zarówno dawnych Izraelitów (Judajczyków) jak i współczesnych Mahometowi Judajczyków diaspory na półwyspie Arabskim, jak wreszcie i chrześcijan. Prowadzi z nimi polemiki doktrynalne, choć uznaje ich monoteizm. Zarzuca im częstokroć praktyczne bądź doktrynalne sprzeniewierzenie się doktrynie dawniej im objawionej w Księdze (Starym i Nowym Testamencie), a także — zarzuca im nieuznawanie nowego objawienia — głoszonej przez Mahometa nauki Koranu. Grozi karami w przyszłości bądź przypomina kary, jakie spotkały „niektórych spośród posiadaczy Księgi” w przeszłości za sprzeniewierzenie się objawieniu prawd boskich, głoszonych przez dawnych proroków. Chronologia poszczególnych przytoczonych wyżej wypowiedzi pozwala zauważyć, iż z biegiem czasu inwokacje pod adresem *ahlu-l-kitābi*, z początkowo życzliwych, stopniowo stają się coraz bardziej krytyczne, przeniknięte napomnieniami, zarzutami i groźbami, a nawet niekiedy określeniem „niewiernych”, przyrównanych tym samym do zdecydowanych politeistów (bałwochwalców) — zarówno arabskich — współczesnych Mahometowi, jak i historycznych — sąsiadujących ze środowiskiem biblijnym. Aluzje do stosunków między mahometanami i mozaistami i chrześcijanami współczesnymi Mahometowi, nie są zbyt liczne ani zbyt dosadne czy drastyczne.

VIII. ZAKOŃCZENIE

a) *Elementy wspólne w omówionych charakterystykach poza-arabskich wyznawców monoteizmu biblijnego.*

Przedłożony w rozprawie niniejszej systematyczny przegląd występujących w Koranie charakterystyk poza-arabskich wyznawców monoteizmu biblijnego, których autor Koranu (Mahomet) nazywa naprzemian: *Banu Isrā'īl*, *Hādū*, *al-Jahūdū*, *an-nasārā* i *ahlu-l-kitābi*, pozwala na zestawienie następujących elementów wspólnych:

1. Izraelczycy (Judajczycy) i chrześcijanie otrzymali od Boga za pośrednictwem patriarchów i proroków, zwłaszcza

Mojżesza, Księgę objawień, Biblię (Torę i Ewangelię), która poucza o pierwotnym monoteizmie, religii prawowiernego patriarchy Abrahama. Objawienie to poparte było cudownymi znakami Boga, zdziałanymi za pośrednictwem niektórych proroków. 2. Niektórzy spośród Posiadaczy Księgi sprzeniewierzyli się jej wskazaniom, bądź odstępując od czystego monoteizmu, jak chrześcijanie, którzy uznają Troistość w Bogu jako konsekwencję uznawania Synostwa Bożego Jezusa Syna Marii, bądź popadając w bałwochwalstwo (pod Synai), bądź wreszcie przez błędy moralne. 3. Uzupełnieniem i prawidłowym wyjaśnianiem Biblii jest objawienie Koranu, którego uznania żąda od wyznawców Biblii autor Koranu (Mahomet). Odrzucenie doktryny Koranu jest sprzeniewierzeniem się objawieniu boskiemu i zasługuje na karę. 3. Posiadacze Księgi (Biblii) otrzymali od Boga liczne łaski na przestrzeni historii, a lud Izraelski ponadto zawarł z Bogiem szczególne Przymierze, któremu winien dochować wierności. 4. Autor Koranu wzywa wyznawców objawienia biblijnego do nawrotu ku pierwotnemu monoteizmowi Abrahama. 5. Uporczywe trwanie w błędnym pojmowaniu objawienia biblijnego i odrzucanie objawienia koranicznego naraża Judajczyków i chrześcijan na określenie ich przez autora Koranu mianem niewiernych na równi z politeistami. 6. Błędno-wiernych wyznawców monoteizmu biblijnego dotknęły już w historii, bądź dotkną w przyszłości kary boskie, a spory rozstrzygnie Sąd ostateczny.

b. Wnioski dotyczące zagadnienia wstępnego

Na postawione we Wstępie zagadnienie, czy teksty Koranu, dotyczące poza-arabskich wyznawców monoteizmu biblijnego, upoważniają do wyjaśnienia i uzasadnienia względami ideologiczno-religijnymi stosunku Mahometa i jego następców wobec środowisk biblijnych poza-arabskich, t.j. judeo-chrześcijańskich, w zakresie narodowościowym, politycznym i społecznym, zarówno w dobie działalności Mahometa, jak i w późniejszych czasach, można odpowiedzieć następującymi wnioskami:

Biorąc pod uwagę dogmatyczno-objawieniowy charakter autorytetu Koranu dla środowiska arabsko-muzułmańskiego można sądzić, że teksty polemiczne autora tej księgi, skierowane pod adresem Hebrajczyków i chrześcijan, mogły by

stanowić poniekąd prawnoreligijną podstawę dla stosunków między rządzącą w krajach arabskich władzą mahometańską (muzułmańską) jako władzą zarówno polityczną jak i religijną, a poza-arabskimi środowiskami wyznawców monoteizmu biblijnego, pozostającymi pod panowaniem tej zwierzchności w zakresie politycznym. Nastrój odnośnych wypowiedzi koranicznych, poza kilkoma, wyrażającymi zakaz nawiązywania przyjaźni czy zawierania małżeństw między muzułmanami a inowiercami, jest zasadniczo niezbyt agresywny, jest on raczej pozbawiony elementów wyraźnie wrogich i nienawistnych: przeważa tam ton przestrogi, upomnienia, perswazji, ponad tonem pogroźek czy inwektyw. Mimo to — ze względu na wysoki autorytet (teologiczno-dogmatyczny) tych wypowiedzi dla środowiska muzułmańskiego — wypowiedzi te mogły prowadzić do mniej lub więcej swobodnych interpretacji i spekulacji, co w dalszej konsekwencji mogło powodować praktycznie konflikty między środowiskiem koranicznym (mahometańskim) a środowiskami biblijnymi (poza-arabskimi) oraz represje ze strony rządzących mahometan w stosunku do podległych im środowisk judeo-chrześcijańskich.

W zakresie spraw ściśle ideologiczno-religijnych, doktrynalnych, omówione wypowiedzi Koranu zwracają uwagę na elementy zarówno wspólne dla mahometanizmu, mozaizmu i chrystianizmu, jak i elementy różniące te trzy systemy religijne. Najpoważniejszą trudność nasuwają chrześcijańskie tezy dogmatyczne dotyczące Synostwa Bożego Jezusa oraz Trójcy Świętej, które oddalają mahometanizm od chrystianizmu bardziej aniżeli od mozaizmu.

Sprawy narodowościowe natomiast, w świetle tychże wypowiedzi, o ile nie wynikały wprost z różnic ideowo-religijnych, nie odgrywały u Mahometa poważniejszej roli. Co więcej — można by zaryzykować twierdzenie że gdyby nie różnice poglądów religijnych, współzycie między Arabami z jednej strony, a Hebrajczykami (Izraelitami, Judajczykami) i chrześcijanami różnych narodowości z drugiej strony, układałoby się w ramach państwowości arabskiej znacznie pomyslniej, przynajmniej za życia Mahometa, w okresie jego rządów w Yatrib-Medynie.

SUMMARY

In this essay the author presents some systematically and chronologically arranged texts of the Qur'ān, where are contained names and characteristics of non-arabic believers of the Biblical monotheism, these of Banu Israel (The Sons, the Children of Izrael), Hādu, al-Yahūdū (the Jews), an-Nasārā (the christians) and ahlu-l-kitābi (The Possessors, The People of the Book). The Jews and the christians are shown in the contents of these texts as historical receivers of the Biblical revelation which had been commenced with Abraham and was continued with Moses and recently with Muhammad in the Qur'ān. The author of the Qur'ān (Muhammad) esteems positively the original monotheism of Jews and christians, but he accuses them for their inobedience towards the Divine Covenant and Commandments, for their sins and for their changement and even falsification of some revealed truths, especially for Jewish idolatry in Sinai and christian belief in Jesus Son of Mary Divinity. In these Qur'ānic declarations there are pointed out some quarrels and disputes among Jews and christians which have to be resolved by the recent Qur'ānic revelation and finally on the Doomsday (the Day of Last Judgment). There are prepared severe divine punishments for the Possessores of the Book who change the ancient revelations and who reiect the revealed Qur'ānic teaching.

The orinigal feature of this essay is the systatical arrangement of individual topics connected with separated terms concerning the non-arabic believers of the Biblioal monotheism and also the comparison of common elements perceived in talked about declarations. Owing to performed here analysis of respective Qur'ānic texts, the author shows some ideological and religious premises for the genesis of Muhammad's and, later on, his political and religious successors' attitude towards the non-arabic Possessors of the Bible who rejected the Qur'ānic revelation. This special muslim attitude is pretended to be the main cause of practical consequences in later history.

Jerzy Nosowski